

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

**Petri De Dusburg, Ordinis Teutonici Sacerdotis, Chronicon
Prussiae**

Petrus <de Dusburg>

Francofurti ; Lipsiae ; Regiom. Pruss., 1679

Dissertatio XIV. De Originibus Religionis Christianae in Prussia.

urn:nbn:de:hbz:466:1-11850

DISSERTATIO XIV.

De

Originibus Religionis Christianæ in Prussia.

1. *Andreas Apostolus in Sarmatia Europæa munere suo fungitur. S. Thadæus & Bartholomæus an fuerint in Moscovia.*
2. *Cyrillus & Methodius. Russi miraculo conversi.*
3. *S. Adelbertus an fuerit Gnesnensis Archiepiscopus.*
4. *S. Adelberti Martyrium.*
5. *S. Brunonis Episcopi martyrium in Prussia.*
6. *Dani in convertendis Prussis laborasse videntur.*
7. *Boleslai Reges & Duces Polonia Religionem Christianam in Prussiam introducere sepe conati sunt.*
8. *Apostoli Prussis ex aliis oris missi.*
9. *Christianus Episcopus Prussorum, qui Duci Masovia Conrado auctor est ut instituat Equites Dobrinenses & tandem ut evocet contra Prussos Teutonicum Ordinem.*
10. *Prussorum pertinacia & apostasia.*
11. *Prussia dividitur in quatuor Episcopatus Episcopi illi enumerantur. Diœceses ipsorum quomodo fuerint divise.*
12. *Episcoporum Prussicorum & ordinis Teutonici studium in condendis templis, monasteriis, arcibus. Monasterium SS. Trinitatis. Monasterium Monialium Regiomonti. Polplinum, Oliva, Sukovia. Templum Gedanense B. Virginis. Templum Mariæ Insulanum.*
13. *Peregrinationes ad loca Sanctorum. Virgo Lindenensis. Quedenau, S. Albrecht, Arnau, Mulbusa. Quercus S. Jodoci, S. Barbara, Culmsea, Insula Mariana, Judenkirch.*
14. *Negligentia in Ethnicismo extirpando.*
15. *Contemptus Cleri.*
16. *Seclæ in Prussia. Fratrum in albis, Monachorum Thorunensium.*
17. *Waldenses, D. Leander Wallenrodii tempore, Bonna ordini Teutonico adimuntur in Bohemia, Novæ urbes.*
18. *D. Leandri dogmata, confidentia, obitus.*
19. *Major nobilitas in Prussia favet Hussitis, deinde etiam minor, & infima plebs. Dogmata Wiclevitarum. Henricus Plavenius Magister Wiclefita.*
20. *Tilmannus Hussita Gedani docet, cui consul Gerbardus Bek*

& Commendator arcis Rudolphus ab Eilenstein favent. Sternbergii interdicta. Chronica Prussica conquiruntur. 21. Sub Paulo Bellizero Hussita in Prussia. D. Andreas Pfaffendorff, docet Thorunii & Gedani. Dogmata Pfaffendorffii, ejus fastus, obitus. 22. Taulerista. 23. Sub Friderico Magistro Secta mirabilis. 24. Monachi S. Antonii Warmia. 25. Doctrina per D. Lutherum repurgata in Prussiam Ducalem introducitur. Primi ejus Doctrina Doctores à Luthero missi D. Brismanus & Amandus. Constitutiones, sive, ut vocant, Agenda Ecclesiastica. Corpus Doctrinae. Repetitio ejus. Padagogium Regiomontanum. Academia Regiomontana. 26. Gedani primus eandem Doctrinam disseminat Jacobus Finkenblok. Privilegium Religionis à Sigismundo Augusto. Gymnasium Gedanense. 27. Thorunienses Privilegium impetrant Religionis liberè exercendae à Sig. Aug. Gymnasium Thoruniense. Elbingenses à Sig. Aug. eandem obtinent libertatem. Gymnasium Elbingense, Mevensis, Marienburgensis. Rex Sigismundus Aug. & multi Episcopi fuerunt Religioni per Lutherum disseminatae. 28. Fratres Bobemici in Prussia Ducali. 29. Idem in Prussia Regia, speciatim Thorunii. 30. Fratres Bobemici quomodo ex Prussia excefferint. Consensus Sandomiriensis quid damni intulerit Ecclesis Augustanae Confessioni addictis. Quando Thorunii Reformati ceperint Vocationes Lutheranas acceptare. 31. De Reformatorum in Prussia incrementis.

I.

Fundamenta Religionis Christianae in Russia, Polonia, atque adeò univèrsa Sarmatia Europæa, in qua Prussiam quoque nostram censemus, jecisse jam ipsum ANDREAM APOSTOLUM existimat Stanislaus Lubienſcius Episcopus quondam Plocensis in *Proëm. ad Vitas Episcoporum Plocensium pag. 301. Operum.* Argumentum pro hac opinione petit non solum ex Andreae Apostoli Vita, in qua Andreas ex Achaja progressus, Istro transmissis Sarmatiam Europæam ingressus, revelata à Christo servatore nostro veritatis lumen in Russiam, cui Polonia & Prussia, ab antiquis usque temporibus fuit contermina, aliasque regiones intulisse memoratur: sed etiam ex Tertulliani libro *advers. Jud.* ubi suo

uo tempore, puta, circa An. Chr. 195. Christianum nomen in Sarmatia Europæa viguisse testatur. Citat insuper Lubienfcius Pagninum Tertulliani Commentatorem, qui eadem comprobat. Confer. & Gabriel. Bisciola in *Epit. Annal. Ecclesiast. Cesaris Baronii ad An. 965.* Stephanus Damalevvicz in *Vitis Episcoporum Vladislavensium cap. 1. pag. 15.* Quod si hæc vera sunt (minus probabilia certe esse non possunt) & in Prussia nostra lumen Evangelii fuisse accensum asserere non est absolum. Firmabimur in ea sententia, magis, si respiciamus ad itinera S. Andreæ, quæ nobis describit Matthias Strykovski Ossostevicius in *Sarmatia Europæa, quam nomini suo supposuit Alexander Gvagvinus.* Dicit enim ille S. Andream ex Græcia per Pontum Euxinum ad ostia Boristhenis fluvii, Dniepr dicti, appulisse, & inde Kiovia, tunc temporis Russiæ metropolim adverso flumine pervenisse, ibidemque omnem Russiæ terram baptizasse: Ex Kiovia ad fontes Boristhenis Dneprisko dictos contendisse, indeque in Novogardiam magnam, & hinc ad mare Balticum, & per hoc prætervecta Germania, Gallia, Hispania Romam pervenisse. Damalevicius, cum eandem ex Alexandro Gvagvino, quem *Sarmatiæ Europææ* auctorem esse putat, recenset, historiam, addit in hoc itinere S. Andream Scythis, Moscicis, Livonibus, Samogitis & Prutenis Evangelium prædicasse. Quod si quis ex illo S. Andreæ itinere, quod Prussi tunc sint conversi, probari posse neget, non adeò refragabimur, multò minus pro aris & focis pugnabimus; tamen sonum Evangelii per S. Andream prædicati huc usque, ut in regionem conterminam fuisse tunc delatum, negari nequit. Ne tamen quid dissimulem, non nescio Russos ipsos inter se non consentire, quis primus iis in oris semen verbi divini sparserit. Quanquam enim Strykovski citato loco ad fidem Annalium Russicorum provocet, sunt tamen ex Russis, qui fidem Christi à S. Thadæo & Bartholomæo accepisse se dicunt, ut auctor est Damalevicius *loc. cit.*

II. Primis à S. Andreæ Apostoli discessu temporibus an ad Ecclesiam Christi his in oris vel conservandam fovendamque, vel etiam primò plantandam aliqui fuerint misi, deficientibus eorum temporum monumentis, asserere non habeo. Per PONTICOS quidem POPULOS, quos Ovidius ad Canubium collocat, lumen

Evangelium, postquam à discessu S. Andreae fuerat extinctum, denudò fuisse accensum probant Russorum Annales. Item sunt, qui per orientales Græcos Cyrillum & Methodium Constantinopolimissos sub Nicolao I. & Adriano II. Pontificibus Romanis, id est circa An. 867. à Michaele III. & Basilio Macedone Imp. Constantinopolitanis fidem Christianam in Poloniam esse investam scribunt. Vid. Paulus piafecius in *Chronico pag. 48. (40.)* Cæsar Baron. *Tom. X. annal. ad ann. 867.* Occasionem hanc esse perhibet Zonaras. Rusi bello ab Imperatore afflicti pacem petierunt, quam eis ea lege concessit, ut doctrinam Christi amplecterentur. Quod cum promississent, Episcopum, (alii duos illos, Cyrillum & Methodium nominant) ad eos misit. Is primùm docet eos de Christo, ejusque miraculis, quibus doctrinam Evangelii confirmatam agebat. Verum illi negant posse se novum dogma amplecti, nisi Christus etiam sibi signum ederet. Episcopus jubet eos signum postulare, quod velint. Petunt illi, ut librum, in quo doctrina scripta esset, in ignem conjiciat, ac si contra vim flammarum eum, integrum præstet Jesus, se in ipsum credituros promittunt. Rogus ergo accenditur, Episcopus librum in ignem mittit. Glorifica, inquit, nomen tuum Christe Deus. Flamma Codici parcat, extrahitur illæsus, obstupescunt barbari & verbo fidem habent, baptismoque initiantur, ut ex Zonarae *Tom. 3.* habent Centuriatores Magdeburgenses *Centur. 9. cap. 2. col. 14.* Eisdem Russorum Apostolos, Cyrillum & Methodium in Poloniam quoque penetrasse scribunt non pauci. Vid. Funecius in *Chronolog. ad Ann. 861.* Aneas Sylvius *lib. 1. Hist. Bohem. cap. 13.* Et quidem lingua populari sacra peragi in templis illi voluerunt, ut probant Centuriatores *dicto loco col. 18.* An verò in Prussia quoque, ut regione Russia Poloniæque contermina, dicti Russorum Apostoli, aut etiam alii occidentalis Ecclesiæ Antistites, verbi divini semen sparserint, dicto illo tempore, antiqua non determinant monumenta.

III. Seculo à reparata Salute decimo ADALBERTUS (Slavis dictus Woyciechus i. e. exercituum consolator) sive, ut ipsum vocant alii, ALBERTUS in Prussiam venit, gentem ethnicam, utpote post S. Andreae Apostoli tempora in idololatriam relapsam Christo lucraturus. Hunc Adalbertum Bohemici & Germanici
Scripto-

Scriptores Bohemæ sive Pragensem Episcopum fuisse scribunt. Sic Auctor Vitæ S. Adalberti, Scriptor *obzregor*. Adamus Bremenensis in *lib. de Situ Dania cap. 77. pag. 147.* Helmoldus *lib. 1. Chron. Slav. cap. 1.* Theodorus Engelhusius in *Ottone III. pag. 187. Edit. Joannis Maderi.* Anonymus quidam in *Compilatione, ut vocat, Chronologica ad an. 994. que adjecta est Gervasio Tilberienfi Edit. Maderi pag. 126.* Paulus Langius Monachus in *Chron. Citi-censf pag. 761.* Martinus Borek in *Boleslao Pio pag. 57. & seqq.* Hos omnes aliosque sequitur & D. Cælestinus Misienta in *prefat. ad Corpus doctrine Prutenice,* dictumque Adalbertum non aliter, quam Pragensem Episcopum nominat. Polonici Scriptores hanc laudem genti suæ vindicaturi, non negant quidem Adalbertum Pragensem in Bohemia fuisse Episcopum, addunt tamen, ipsum cum ex Bohemia in Poloniam venisset, à Boleslao Chrabri Rege Polonorum Gnesensf Archiepiscopatu præfectum, inde verò in Prussiam esse transgressum. Vid. Martinus Cromerus, Salomon Neugebauer aliique Scriptores Polonici, *ubi de Boleslao Chrabri Rege Polon. agunt.* Inprimis autem consuli potest Thomas Clagius in *Linda Mariana,* qui vehementer in D. Cælestinum Misientam ea propter invehitur. Verùm non est, quod Clagius propterea Misientæ succenseat cum vix videatur verisimile, S. Adalbertum, qui bis antehac Episcopatu Pragensi vel suorum improbitate exagritatus, vel vitæ monasticæ amore, vel etiam paganorum convertendorum studio, abierat, fuisse Gnesensf Archiepiscopatum suscepturum, etiam si ipsi à Boleslao Chrabri Rege Poloniæ fuisset oblatus. Manifestum etiam hoc est ex eo, quod Veteres Polonici Scriptores de Archiepiscopatu Adalberto in Polonia collato nihil habeant. Apud Vincentium certè Kadlubkonem altum est ea de re silentium. Primus, qui Adalbertum à Boleslao Rege Gnesensf Archiepiscopum fuisse creatum prodidit, est Johannes Długossus, qui quinque propemodum seculis Adalberto fuit inferior. Ut taceam adhuc in dubio esse, fuerit ne tunc temporis Archiepiscopatus ille jam institutus. Quod si namque Dithmarum Mersburgensf audimus, Archiepiscopatus ille demum erectus est post Adalberti tempora, cum Otto III. Imperator sepulcrum hujus Martyris invisitarus Poloniam intrasset. Vid. Diethmarus Mersburg.

lib. 4. Chron. pag. 84. Idem quoque ex Baskone antiquo Scriptore Polonico probari posse, docuimus *lib. 2. de Republ. Polon. cap. 3. n. 2.* Satius igitur fortassis erit, si dicamus, Adalbertum Pragensem fuisse Episcopum, cum verò pertinax illa in cultu Idolorum gens Evangelium aspernaretur, ipsum, impetratâ à Pontifice Romano veniâ, vitam suam omnem Ethnicis convertendis consecrasse, sicque à Bohemis ad Hungaros, ab Hungaris ad Polonos, qui paulò ante Christiana sacra susceperant, à Polonis denique ad Prussos contendisse, non ut Episcopatus alicui præficeretur, sed ut conversioni Ethnicorum operam & sanguinem suum impenderet.

IV. S. Adalbertus Prussiam ingressus, Oslam amnem, in Culmensi tractu, cymba tranavit; cumque quo portitori naulum solveret, non haberet, remò miserè vapulavit, quemadmodum recentiores Historici nostri, sine dubio Simonem Grunovium secuti referunt. Scriptor Vitæ S. Adalberti, ipsi Adalberto *объясненъ* ejus rei non meminit, sed Adalbertum cymbâ ad urbem Gedaniæ, inde verò naviculâ conscensâ ad interiores Prussiæ partes, per quas dubio procul Sembiam Prussiæ Provinciam septentrionalem intelligit, delatum esse tradit. Hic Adalbertus pagos vicosque obeundo Barbaris viam salutis monstrat, atque præcipua fidei Christianæ capita enarrat. Sed Flamines Prussici rem illam ægrè ferentes in eum populum concitant, insidiis ipsum petunt, sacris denique operantem juxta oppidum ad lacum recentem in Sambia situm, quod Fischhausen postmodum Germani vocarunt, lanceis confossum, contrucidant. Factum id esse perhibetur An. 997. d. 23. Mensis Aprilis, ut ex Dlugosso & Skarga refert Stephanus Damalevicius *in Vita Episcoporum Gnesnensium pag. 64.* Eundem annum signat & Lambertus Schafnaburgensis. Sed Marianus Scotus habet An. 995. Fabulas de particulis corporis S. Adalberti in unum coalescentibus, quas Simon Grunovius aliique referunt, cumulare hic non attinet. Puduit certè harum Damalevicius, qui eas in Vita S. Adalberti omisit. Neque quidquam de illis habent Albertus Ines *in Lechiade part. 2. in Boleslao 1.* & Andreas Mlodzianovvski *in Elogiis*, etiamsi plurima alia de Alberto habeant. Sed neque illud fidem omnino meretur, quod omnes Scriptores Polonici recentiores asserunt, Boleslaum Regem, dilatâ in tempus commodius ultione,

ultione, cum Prussis ita pepigisse, ut Prussis tantum auri, aut, ut alii referunt, argenti daretur, quantum corporis pondus adæquaret. Sed postea appenso in staterâ corpori divinâ, ut creditum est, virtute id efficiente pondus perexiguum fuisse. Hinc Andreas Mlodzianovvski :

Imposito libræ Præsul cum venit auro,

Lanx ostendit onus Lipsana sacra leve.

Albertus cælum, terras repetebat at aurum

Quæ sivit centrum pondus utrumque suum.

Gemina his ante Mlodzianovvium scripserat Albertus Ines in Elogio Boleslai Chrobri Regis. Hæc & alia commatis ejusdem uberius enarrata vide apud D. Cœlestinum Mislentam in *Prolegomen. ad Manuale Prutenicum. Lit. b.* Mihi certe illud non fit verisimile, Prussos, quos aurum argentumque nihili æstimasse scribunt Adamus Bremensis & Helmoldus, ut suo loco probavimus, tunc auri adeo cupidus fuisse, ut corpus S. Adalberti, nisi tanto precio redemptum, reddere noluerint. Sed missis his pergamus ad verisimiliora. Boleslaus Rex compositis bellis Bohemicis, Saxonis & Russicis totâ vi Prussis incubuit, qui tandem bello fracti conditionibus his pacem impetrarunt, ut & Polonis tributum penderent, & Christianam Religionem susciperent. Et ne Prussis ad idolorum cultum ulla relinqueretur occasio, Quercum Romoveanam, ut habent Prussici Scriptores recentiores, cum tribus Diis majoribus, Percuno, Picollo, Potrimpo combussit. Verum simul ac Boleslaus recessisset, recessit etiam Prussorum timor, adeo ut eadem facilitate Christiana sacra rejicerent, quâ antehac susceperant. Vid. Joan. Dlugossus *Tom. 1. Histor. Polon. lib. 2. ad an. 1015. pag. 152. seq.* Crömer. *lib. 3. de Ortu & Reb. gest. Polon. pag. 442. seq.* Casp. Schuz in *Chron. Pruss. lib. 1. fol. 8. b.* Casp. Henneberg. *de Ver. Pruss. fol. 10. seqq.*

V. Iisdem Boleslai I. Regis Poloniae temporibus venit in Prussiam BRUNO Episcopus cum aliquot sociis, ut Prussos idolatras in Religione Christiana erudiret. Sed neque ille meliora laboris impensi præmia retulit à Prussis. Audiamus de ipso Dithmarum Mersburgensem, qui dictum Brunonem proximâ contingebat cognatione: *In duodecimo*, inquit Dithmarus, *conversionis ac*
inly-

inclita conversationis sua anno ad Prussiam pergens steriles hos egros semine divino studuit fecundare: sed spinis pullulantibus horrida non potuit facile mollire. Tunc in consinio predicta regionis & Russia cum predicaret, primo ab incolis prohibetur, & plus evangelizans capitur, denique amore Christi, qui Ecclesia caput est XVI. Cal. Mart. mitis ut agnus decollatur cum suis XIX. Corpora tot martyrum insepulta jacuerunt, quoad Bolislaus id comperiens, eadem mercatur, ac domui sue futurum acquisivit solatium. Hæc Dithmar. Mersburg. lib. 4. Chron. pag. 176. Eadem habet Abbas Urspergensis ad An. 1008. pag. 164. quando dicit, Brunonem hunc à Prucis multis affectum suppliciiis & manibus abscissis, postremò capite esse plexum. Compilatio Chronologica Auctoris incerti Gervasio Tilberiensis à Joachimo Johanne Madero subjuncta ad Anno 1008. pag. 127. hæc quoque habet: S. Bruno de Quervorde patitur. Non addit verò locum, ubi sit passus. Chronicon Stederburgense Anonymi cujusdam, quod Henricus Meibomius in suis opusculis edidit ad An. 1012 pag. 271. de S. Brunone sic loquitur: Bruno Episcopus à Prucis multis suppliciiis affectus cælos petiit. Albertus denique Cranzius in Metropoli lib. 4. cap. 3. de eodem Brunone agens: Bruno Episcopus, inquit, devotionis gratia in Prussos profectus, ut illis Christum evangelizaret in ea gente coronatur martyrio. Tot igitur tantique Scriptores cum de Brunone Episcopo in Prussia martyrii coronam adepto testentur, mirari satis nequeo, cur neque Polonici neque Prussici Scriptores quidquam de eo memoria proderint. Invenio quidem in Historia Prussica, Brunonem Olomucensem huc in Prussiam venisse; sed hic cum illo confundi non debet. Ille namque fuit Episcopus Quersfürdensis, hic Olomucensis; ille ad exitum vergente Seculo X. in Prussiam venit, hic medio Seculo XIII. Ille sanguinem in Prussia pro Christo fudit, hic maximo cum honore in Patriam suam reversus est. Confer. ea quæ in Animadversionibus nostris de eo Brunone diximus ad Petr. de Dunsburg. part. 3. cap. 27. ubi de urbe Brunsberga.

VI. Circa eadem tempora & ex Dania videntur huc viri sancti transisse, atque agro Domini excolendo non sine fructu infudasse. Hoc ut credamus, movet nos auctoritas Adami Bremensis, qui lib. 2. Hist. Eccles. cap. 47. (96.) de Olao Rege, qui circa An.

pulari ceperant, denuo ipsos adortus est, fractosque non uno praelio imperium Polonicum & simul Christiana sacra reducere coegit, non meliore tamen successu, atque à Decessoribus ejus factum. Eo siquidem è vivis sublato, ad pristinos errores suos redierunt. Vid. Dlugofus *lib. 4. passim.* Non tamen unquam religionis Christianæ per Prusiam propagandæ major spes affulsit, quam circa medium Seculi XII. BOLESLAO IV. CRISPO Regnum Polonicum administrante. Tunc enim Prusfi metu adacti loca cultui Deorum destinata jam profanare, certatim Christo nomina dare, liberos suæ Christianis ritibus imbuere. Sed mox ad ingenium redeñtes Polonicum exercitum in uliginosa loca dolis pertractum, ceciderunt. Vid. Vincent. Kadlubko *lib. 3. Chron. Polon. epist. 31. pag. 374. seqq.* Salom. Neugebauer. *lib. 3. Histor. Polon. pag. 107. seq.*

VIII. Sub initium Sec. XIII. distracto in plures partes Poloniae Regno, Principes Polonici omnem Prusorum convertendorum curam ac sollicitudinem planè abjecerunt. Alias tamen interea gentes de Prusorum salute fuisse sollicitas legimus. Etenim Auctor Chronici Montis Sereni, quod Joachimus I. Maderus edidit, notat ad An. 1209. Primos genti Prutenorum Prædicatores fuisse missos. *Vid. Chron. citatum pag. 87.* Quod tamen ita simpliciter accipiendum non est, ut non ex hæcenus dictis tantum, sed etiam ex hoc ipso, de quo agimus Chronico palàm fit. Agnoscit quippe modò laudatus Auctor *ad An. 1215. pag. 109.* Sancti Adalberti Martyrium, quod jam Sec. X. in Prusiam contigit. Fortassis igitur illa verba hoc modo intelligenda sunt, ex quadam Germaniæ parte primos tunc Doctores Evangelii missos in Prusiam. Sed cum aliorum Scriptorum monumenta de his Doctores prorsus nihil habeant, quid hic statui debeat, difficile dictu est.

IX. Paucis post annis, videlicet circa An. 1215. fuit in Prussia Monachus quidam Ordinis Cisterciensis, nomine CHRISTIANVS, qui magna sedulitate verbi divini semen in Prussia sparsit, quod tamen initio non nisi in spinas & fentes cecidit. Hunc Christianum alii monachum cœnobii Olivensis, quod juxta Gedanum est, fuisse, ejusque Conventus auctoritate ad Prussos convertendos accinxisse se tradunt: Alii autè ipsum à Pontifice Rom. ad hoc negotium huc ut Prusiam Episcopum missum dicunt, licet nulla tunc ad-
huc

huc Prusſiæ pars Chriſtiana ſacra ſuſcepiffet. Poſterior hæc ſententia, ut antiquorum Scriptorum auctoritatibus ſatis confirmata, priori præferenda eſt. Fovet enim eam Nicolaus Jeroſchinus antiquus Duſburgii Interpres, item alius Chronici Prusſiæ Germanico idioma ſcripti auctor antiquus, quem ego Paulo Bellizero Magiſtro generali imperante vixiſſe puto. Neque abit ab illa ſententia Chronici Montis ſereni Scriptor Anonymus : *Chriſtianus*, inquit, *primus poſt beatum Adalbertum genti Prutenorum Episcopus conſecratus eſt.* Hæc ille *ad an. 1215. pag. 109.* Quæ verba ſatis indicant apertè, duos illos S. Adalbertum & Chriſtianum hunc, de quo jam agimus, publica Romani Pontificis auctoritate huc ut Episcopus Prusſiæ miſſos. Concedit quidem laudatus auctor & alios poſt Adalbertum & ante Chriſtianum & alios huc fuiſſe miſſos verbi divini Præcones, ut numero ſuperiore diximus, quos tamen, quod cum tanta poteſtate non acceſſerant, minusque in hoc negotio inter Prufſos præſtiterant, omittit, ita ut dicat Chriſtianum primum poſt Adalbertum genti Prutenorum Episcopum eſſe conſecratum. Hic Chriſtianus in Prusſiam delatus omnes nervos in id contendit, ut pervicacem hanc gentem ad ritus Chriſtianos pertraheret. Itaque primùm Prusſiam, maximè verò Culmenſem, Provinciam, peragravit, rudem populum docendo & myſteria ſacra fideliter adminiſtrando. Sed hoc modo nihil agere ſe cernens, auctor fuit Conrado Maſoviæ Duci, ut Equites de Dobrin, de quibus in Animadverſionibus ad Petr. de Duſburg à nobis actum, inſtitueret, Prusſiſque Maſoviam longè latèque vaſtantibus objiceret, ut Prufſos non tantum à devaſtationibus illis prohiberent, ſed etiam Chriſtianæ Religionis negotium ibidem locorum pro virili promoverent. Sed fruſtra. Caſi à Prusſis Equites de Dobrin, ſpes Conradi Ducis & Chriſtiani Episcopi Prusſiæ planè non impleverunt. Quæſiti ſunt ſub hæc alii Prufſorum convertendorum modi, nullusque Chriſtiano commodior viſus (quoniam omnes modi mitiores in gente hac admodum pertinaci nullo plane ſucceſſu ſunt adhibiti) quam ut Equites Ord. Teut. quorum tunc fama per omnes Europæ partes celebrabatur, arceſſerentur. Placuit conſiliū Conrado, qui ſine mora nuncios ad ipſos mittit, Culmenſem tractum ipſis offert, loca idonea caſtellis communiturum ſe, & auxilio

contra Prussos futurum promittit. *Vid. Animadversiones nostræ ad Dusburg. part. 2. cap. 5.* His allectus Hermannus de Salza IV. Ordinis Teutonici Magister certa Pæcta An. 1226. cum Conrado Duce iniit, inde An. 1230. misso in Prussiam Hermanno de Balke Primo Prussiæ Provifore, vel ut postea successores ejus vocabantur, Magistro Prussiæ Provinciali, Prussos aggressus est, quos tamen non nisi 53. annis domuit, simulque ad sacra Christiana recipienda compulit. Quæ primæ Ecclesiæ fuerint à Prussis erectæ, discere licet ex Privilegio Prussis veteribus à Jacobo Legato Pontificis Anno 1249. concessio, quod consulatur.

X. Cæterum non poterant statim Cruciferi Iosium hoc errorum Ethnicorum funditus extirpare, quin identidem repullularet, majorique etiam cum impetu aliquando prorumperet. Etenim Prussi, quibus nova religio non suspecta tantum, sed etiam perniciofa videbantur, aliquoties ad Ethnicismum relapsi leguntur. Cum autem de rebellionibus Prussorum Dusburgensis noster egerit satis copiosè, leviter tantum illas attigisse suffecerit. Prima contigit An. 1240. auctore Sventopelco Duce Pomeraniæ, duravitque triennium. *Vid. Dusburg. part. 3. Chron. Pruss. cap. 31.* Secunda An. 1260. in qua sibi quæque gens Ducem exercitus elegerat, duravit 15. annis. *Dusburg. part. 3. cap. 84. & 167.* Tertia ex quorundam sententia incidit in tempora Hannonis de Sangerhausen Magistræ Generalis, duravitque septennium totum usque ad tempora Hartmanni de Heldrungen, ut habet Cællinus Mislenta *in Prolegomon. ad Manuale Prutenicum.* Dusburgensis autem hanc rebellionem & à Christiana Religione secessionem totam refert contigisse Hartmanno de Heldrungen imperante *part. 3. Chron. cap. 184.* Quarta contigit An. 1286. duravitque annum unum, de qua Dusburg. *part. 3. cap. 222.* Quinta denique refertur ad Ann. 1295. *Vid. idem Dusburg. cap. 255.*

XI. Ut autem eò nobis evidentius appareat, quis Ecclesiæ Christianæ status à primo Teutonici Ordinis in hanc regionem ingressu fuerit, paulò quædam altius nobis erunt repetenda. Anno à reparata salute 1242. nondum totâ Prussiâ per Teutonicum Ordinem domitâ, cum Innocentius IV. Pontifex Romanus de Christianæ religionis in Prussia factus esset certior, misit huc Wilhelmum Mutinen-

electus. Condidit Wormditam, Gutstadium & Heilsbergam. Ejus tempore, ut habet Thom. Treterus, Ordo Teutonicus Bartensteinium & Schippenbeiliam ad Episcopatum Warmiensem pertinentes urbes, sibi usurpare cœpit, cumque Ordo ea oppida restituere nollet, delatâ re ad Pontificem, controversia hunc in modum est composita. Ordo redderet Episcopo dictas urbes: contra verò Episcopus ex Cruciferis generalem Episcopatus Advocatum (Landvogt) constitueret, quæ lex obtinuit usque ad Franciscum Kubeschmalz Episcopum, de quo postea. Sed quid ea de re sit sentiendum in Animadversionibus nostris ad Dusburgensem dictum est. Schippenbeiliæ certè initia Hennebergerus refert ad An. 1319. quo tempore Conditor urbis fuit omnibus notus, nisi dicas, de ipso condendæ urbis loco fuisse tunc certatum, donec controversia dicto modo determinaretur. Obiit Episcopus, sepultusque est Warmiæ Anno 1326. d. 8. Junii, cum jam esset senio confectus.

JORDANUS ex Canonicis concordibus suffragiis electus affectâ jam ætate, duos tantum annos & sex insuper menses Warmiensi præfuit Ecclesiæ, obiit Heilsbergæ & sepultus in Ecclesia Warmiensi An. 1328. d. 6. Kal. Xbris.

HENRICUS II. cognomine Wagenachs, Regiomonti natus in Prussia, ex Canonico Episcopus à Collegio Canoniorum creatus. Sepultus est in Ecclesia Warmiensi.

HERMANNUS de Praga Dominus in Libenstein in Moravia Joannis I. Regis Bohemiæ Orator & à Consiliis, in Prussiam, volente sic Canoniorum conventu, à Pontifice Romano missus, ut esset, qui contra Cruciferorum impotentiam Episcopatus hujus jura defenderet. Hic Episcopus Bona ita divisit, ut Episcopo duæ cederent partes, Capitulo una. Condidit Seburgum, Bischtainium, novamque Civitatem Brunsbergensem. Obiit An. 1350. Sepultus in Ecclesia Warmiensi.

JOANNES I. natione Misnicus, antea Decanus Warmiensis à Canoniorum Collegio, nequicquam reclamante Ordine Teutonico electus, obtinuisse dicitur, ut Ecclesia Warmiensis soli Sedi Apostolicæ esset subjecta, quod nec Ordini Teutonico, nec

nec Archiepiscopo Rigenfi placuit. Ejus tempore Quercus Romoveana excisa esse à quibusdam, licet perperam, memoratur. Erroris occasio non est alia, quam quod hujus Episcopi tempore in eo loco ubi olim Quercus dicta steterat, monasterium S. S. Trinitatis conditum sit. Erexit hic Episcopus Heilsbergensem & Sehburgensem arces, Ecclesiam quoque Frauenburgensem magnificè exstruxit. Obiit An. 1355.

JOANNES II. Streifrok dictus, Lipsiensis patriâ, ex Canonico Frauenburgensi Episcopus electus, Magistro Teutonici Ordinis frustra reluctante, aliumque Episcopum Capitulo obtrudere volente. Condidit Wartenburgum oppidum. Ejus quoque tempore Bartensteinium, Rastenburgum & Schippenbeilium, missis ab utraque parte Inquisitoribus, Ordini adjudicata sunt, quæ controversia tamen deinde resuscitata, neque ab ipso Pontifice Romano potuit sopiri.

HENRICUS III. Elbingensis, Sorenbaum dictus, Caroli IV. Imperatoris à Secretis, à Gregorio X. ad Episcopatum Warmiensium missus, cessit jure suo quod omnes ante se Episcopi in Bartensteinium Schippenbeilium & Rastenburgum, ut & adjuncta territoria prætendebant. Brunsbergenses rebellantes ad obsequium revocavit. Wartenburgum & Bischteinium oppida muris cinxit. Aliquot insuper collegiatis, quas vocant, Ecclesias, ut Bischteinensem & Guistadiensem erexit. Obiit An. 1401. d. 13. Jan. sepultus in templo Warmiensi.

HENRICUS IV. dictus Heilsberg de Vogelsfang J. U. D. & Canonicus Warmiensi. Cum Wladislaus Jagello Rex Poloniae & Vitoldus M. Dux Lithv. victoriâ de Cruciferis A 1410. reportatâ latè per Prussiam victricia circumferret arma, Episcopus, ut ab Episcopatu suo vastitatem prohiberet, ingenti pecuniâ summâ oblatâ Warmiensi terram præstitit incolumem. Sed ea propter ab Henrico Plavenio Magistro proditionis postulatus, ægrè habitu mendici sumto evasit. Inde quadriennio exacto, à Sigismundo Imperatore restitutus est. Decessit ex hac vita non sine suspitione veneni An. 1415. Mense Junio, sepultusque est Warmiæ.

JOANNES III. Abziher dictus, Patriâ Thoruniensis J. U. D. Præpositus

positus & Canonicus Frauenburgensis. Auditor Rotæ in Concilio Constantiensi. Martini V. Pontificis Camerarius Apostolicus concordibus Canonicorum Frauenburgensium suffragiis electus, & in Constantiensi concilio ab Archiepiscopo Rigensi Episcopus consecratus. Primò Teutonico Ordini addictior, sed postea variis terræ Varmiensi illatis injuriis exacerbatus, actionem Ordini sine dubio intendisset in Aula Pontificis & Imperatoris, nisi variis promissis à Magistro ex itinere fuisset retractus. Heilsbergæ vitâ functus, Frauenburgi An. 1424. d. 11. Febr. sepultus est.

FRANCISCUS KUESCHMALZ Refelliensis Fabri ferrarii filius, Præpositus & Canonicus Frauenburgensis à Capitulo electus. Cum contagiosa lue in terra Varmiensi jumenta Colonis essent extincta propemodum omnia, Episcopus magnis ex Suedia, Dania locisque aliis coemit armenta sumptibus, colonisque suis distribuit. Interfuit Concilio Constantiensi nomine Prussici cleri. Reversus inde Cruciferorum rebus plus justo favere visus est. Ejus tempore Ludovicus ab Erlichshausen Magister à Nicolao V. obtinuit, ut duos Ordinis Teutonici Fratres in Collegium Canonicorum Warmiensium, cooptare posset. Sed hoc ipsum deindè Pontifex irritum reddidit, ut in Animadversionibus ad Dusbургensem probavimus. Obtinuit insuper hic Episcopus ab Ordine Teutonico, ut ipse ex Nobilibus Warmiensibus, quem vellet Advocatum Terræ Varmiensis constitueret, secus atque ab Eberhardo Episcopo ad sua usque tempora fiebat. Propter hujus Episcopi cum Joanne de Baysen lites, Ordines Prussicæ fœdus percusserunt, & tandem etiam Regibus Poloniæ sese dediderunt. Episcopus Ordinis Teutonici nomine Legationem cum apud Imperatorem obiisset, inque Episcopatum reverti vellet, ab Ordinibus Prussicis est exclusus. Hinc varia perpeffus Wratislaviam concessit, ubi An. 1457. d. 10. Junii mortuus & postea in templo S. Joannis sepultus est.

SCHISMA IN EPISCOPATU WARMIENSI.

In bello tredecennali cum Canonici varia in loca essent sparsi,
post

post Francisci obitum aliis alium sibi elegerunt Episcop. Qui Gedanum concesserant, elegerunt Jo. Linckonem Decanum Gnesnensem: Qui Regiom. degebant Arnoldum de Venrade Cantorem & Canon. Warmiensem: Qui denique Glogoviæ in Silesia commorabantur Episcopalem dignitatem detulerunt ad Æneam Sylvium gente Piccolomineum S. R. E. tituli S. Sabinae Presbyterum Cardinalem.

ÆNEAS SYLVIUS ex enumeratis illis à Pontifice tandem confirmatus est in Episcopatu Warmiensi, quem tamen non nisi per procuratores administravit, bellis intestinis Prussia fumante. Sed Anno 1458. in Pontificatu Romano Calixto III. successus nomen Pii II. sibi sumpsit. Et sic Episcopatum Warmiensem, quem nondum adierat, aliis successoribus reliquit.

PAULUS de LEGENDORF, Nobilis Prutenus Canonicus Warmiensis & Protonotarius Apostolicus à Pio II. Episcopus Warmiensis est constitutus, qui etiam An. 1464. Episcopatum hunc obtinuit. Hic deinde An. 1466. bello Prussico confecto dedit se in clientelam Regis Poloniae Casimiri Jagellonidis. Ad extremum à Magistro Bartensteinium ad colloquium evocatus, à tibicine veneno accepto in morbum lethalem incidit, & Brunsbergæ mortuus sepultusque est. Alii An. 1467. contagione ipsum extinctum ferunt.

SCHISMA IN EPISCOPATU WARMIENSI.

Extincto Paulo de Legendorff Vincentius Kielbassa Episcopus Cuiusmensis & Administrator Pomezaniensis à Rege Casimiro successus est. Sed à Canonicis Warmiensibus interea temporis eligitur legitime Nicolaus à Tungen à pago districtus Wormditenensis ita denominatus, Canonicus Warmiensis apud Paulum II. Pont. Rom. Brevium Apostolicorum Scriptor, isque à Pontifice in Episcopatu confirmatur, qui tamen morbo gravissimo præpeditus, Ecclesiam sibi concreditam adire, longo tempore non potuit. Vincentius Kielbassa cum se spe Episcopatus frustratum animadverteret, & Canonicis & incolis terræ Warmiensis gravis esse cœpit, quo ipso animos omnium ita in se concitavit, ut Casimirus Rex alium, nempe Albertum Opporovium Secretarium suum, Kielbassa substituere, ut exacerbatos Warmiensium animos demulceret, adactus sit. Sed & huic nominatione Procuratores Nicolai vehementissime resisterunt. Accedit deinde viribus recuperatis Nicolaus

ee

in

in Prussiam. Controversia in aula Regis aliquandiu agitata, postremò ad aulam Pontificis defertur. Inter hæc Opporovius armata manu Episcopatum occupare nititur. Sed repulsus ab incepto desistit, Nicolaus quoque cum in odium Ordinum Prussiæ ob exclusum Michaellem Erdmannum Consulem Gedanensem, cui cura Episcopatus Warmiensis erat demandata, incurrisset, societatem cum Martino Truchsessio Magistro Teutonici Ordinis contra Polonos in bellumque Polonis infert. Sed variis cladibus utrinque acceptis, tandem

NICOLAUS de TUNGEN An. 1479. ad d. 5. Joannis Petricoviam, cum Magistro Ordinis Teutonici venit, ibique paucis post diebus jurejurando præstito à Rege in gratiam receptus in Episcopatu Warmiensi confirmatus est. Excessit tandem è vivis An. 1489. d. 14. Febr. sepultusque est Frauenburgi.

LUCAS WEISSELROD, aliàs dictus de ALLEN Thoruniensis, J. U. D. Canonicus Warmiensis à Canonicis electus & à Pontifice confirmatus est, ægre illud ferente Rege, quod infcio ipso fuerit ad hanc dignitatem evectus. Ordini Teutonico fuit infensissimus prohibuitque, ne eidem Prussiæ totius administratio pro annua quinquaginta millium florenorum pensione concederetur. Evocatus inde ab Archiepiscopo Rigenfi comparere noluit, libertatem Ecclesiæ suæ ab auctoritate Metropolitana prætendens. Obiit Thorunii delatusque Warmiam, An. 1512. Dominica Jubilate sepultus est.

FABIANUS ex Nobili familia LUSINIANORUM, quæ in tractu Reseliensi erat oitus, J. U. D. & Canonicus Warmiensis, vir doctus sed effeminatior, utpote qui de consilio matris omnia gerebat. Jurisdictionem sacram, quam in Ordinis Teutonici ditionibus habebat, amisit. Incolis enim Ordini Teutonico subjectis jam agmine facto doctrinam per D. Lutherum reductam amplectentibus, adeò non resistit, ut etiam eam doctrinam aperte fati probaret. Morbo Gallico, ut refert Thomas Treterus, correptus, obiit An. 1523. Heilsbergæ.

MAURITIUS FERBER Dantiscanus J. U. D. propè sexagenarius electus est à Capitulo in Episcopum Warmiensem. Antea fuerat Leonis X. Pontificis Camerarius & Notarius Apostolicus. Inde Custos & Canonicus Warmiensis, Lubecensis, Revaliensis, Dertpenensis, & Perœcus Gedanensis ac Melfacensis. Tandem verò
An. 1523.

An. 1523. Episcopus Warmiensis. Hic aulam Episcopalem Warmiæ ad templum cathedrale magnificè extruxit. Lutheranos, ut vocant ex Episcopatu suo ejecit. Mortuus An. 1537, sepultusque in Ecclesia Warmiensi.

JOANNES à CURIIS, vulgò *Flachsbinden*. Dicitur etiam DANTISCUS, quoniam erat Dantisci natus. J. U. D. Poëta Laureatus, Alexandri, Joannis Alberti & Sigismundi I. Regum Poloniae Secretarius, ad Maximilianum I. Carolum V. Ferdinandum Bohemiae Regem, & ad Venetos eorundem Regum Orator. Ex Canonico Warmiensi primo Culmensis, & deinde Warmiensis Episcopus. Mortuus an. 1548. Heilsbergæ. Sepultus in Ecclesia Cathedrali Warmiensi anno ætatis 64. demptis quatuor diebus. Paulò ante mortem hæc duo sibi scripsit Epitaphia :

I.

*Jam sexaginta coeunt & tres simul anni
Hactenus à superis quod mihi vita datur.
Quam climactericum contingere sentio tempus
Ultimus hoc multis terminus esse solet.
Intra quod si forè Deus migrare jubebit
Qui fuerim paucis ista notata dabunt.
Aula diu tenuit me Regia, misit ad Orbis
Primores, erat hinc insula dupla mihi.
Corpus habet tandem nunc terra, quiete fruatur
Spiritus ætheria, que sine fine beat.
Hoc quisquis transis mihi quæso precare viator
Ut tibi posteritas inde precetur idem.*

II.

*Terra tegat carnem, sit vermibus illius esca,
In cineres abeat, quod fuit ante cinis.
Ad te summe Deus contendit Spiritus, illum
Reddo tibi. Redeat venerat unde prius.
Ambitio, spes, cura, labor, luxus, dolor, & mens
Rebus in humanis irrequieta Vale.*

*Solvor ab his, in bis denâ trieteride & unâ
 Illecebris duris, qua mihi carcer erant.
 Vivimus incerti postquam procul esse putabis
 Et minimè rerum fata venire solent.
 Tu qui securus vis vivere mortuus esto
 Mundo, & in hoc vivere turbine, vive Deo.*

TIDEMANNUS GISE Gedanensis, Custos & Canonicus Warmien-
 sis & Paræcus Gedanensis. Deinde electus est Episcopus Cul-
 menfis, & tandem An. 1549. Warmienfis. Lutheranis favit im-
 pensius. Mortuus An. 1550. die 24. Octobr. anno ætatis 70. &
 mense quinto. In Cathedrali Ecclesia sepultus quiescit.

STANISLAUS HOSIUS patre Ultrico Hosio ex Anna Conjunge No-
 bili, quæ ex Marchionatu Badensi prodiit, natus Cracoviæ An.
 Dn. 1504. d. 5. Maji. In Italia lauream in utroque jure adeptus
 est. In Polonia primò Secretarius Regis, deinde Canonicus Cra-
 coviensis, tum Episcopus Culmenfis. Ad extremum Anno 1551.
 d. 21. Julii Warmienfis est Episcopus consecratus. Jesuitas pri-
 mus in Poloniam introduxit, quibus etiam Brunsbergense Colle-
 gium, Hosianum à suo nomine dictum, excitavit. Scripsit non-
 pauca opera Polemica. Anno 1561. d. 26. Febr. creatus est à Pio IV
 Pontifice Romano Cardinalis. Migravit ex hac vita An. 1579.
 d. 5. Aug. anno ætatis 76. Corpus ejus Romæ marmoreo tumulo
 conditum est.

MARTINUS CROMERUS è civitate Biecenfi oriundus J. U. D. Ca-
 nonicus Cracoviensis, Cantor Varmienfis S. R. M. à Secretis, Hi-
 storix Polonicæ Scriptor luculentissimus. A Sigismundò Augusto
 Rege ad Paulum III. Pontificem Romanum Legatus. Cum Hosius
 Cardinalis abesset, constitutus ab eodem generalis Episcopatus
 Warmienfis Administrator, deinde, permistu Regis, Adjutor, quo
 munere per novem functus est annos. Mortuo tandem Hosio in
 Comitibus Warsaviensibus, ab Archiepiscopo Gnesnensi d. 6. De-
 cembr. an. 1579. consecratus est in Episcopum. Hinc An. 1585.
 Adjutorem sibi in Episcopatu adscivit Andream Bathorem de
 Somlo Cardinalem. Obiit An. 1589. d. 23. Martii. Sepultus in
 Ecclesia Cathedrali Warmienfi.

ANDRE-

ANDREAS BATHOREUS de SOMLIO, Ecclesiæ Romanæ tituli S. Angeli in foro piscario Diaconus Cardinalis, Stephani Regis Fratris filius. Cromero in Episcopatu successit. Anno autem 1599. ultrò cedente Sigismundo Transylvaniae Principe Princeps Transylvaniae factus contra Imperatorem & Michaellem Palatinum Valachia, quem in suas Imperator traxerat partes, arma corripuit. Sed prælio victus, & dum per devia oberrat, à satellitibus Michaelis deprehensus capite truncatur. Caput præcisum hastæque infixum Michaeli affertur, qui illud Malaspinæ Legato Pontificio transmisit. Vid. Paulus Piafecius *ad An. 1599. pag. 175. (206.)*

PETRUS TILICKI Pro-Cancellarius Regni, sublato Bathoreo in Episcopatu Warmiensi An. 1599. suffectus est. Inde An. 1604. ad Wladislaviensem & denique An. 1606. ad Cracoviensem evectus est Episcopatum. Vid. Piafec. *in Chron. pag. 158. 188. 236.* & Stephanus Damalevicius *in Vitis Episcoporum Wladislaviensium pag. 427.*

SIMON RUDNICKI Secretarius Major Regni An. 1604. Tylicio successit in Episcopatu Varmiensi. Interfuit multis negotiis ad Prussiam Ducalem pertinentibus ut ex Privilegiis Ducalis Prussiae patet. E vivis excessit An. 1624. Paulus piafecius *pag. 262. (220) & 438. (368.)*

JOANNES ALBERTUS filius Sigismundi III. Regis Poloniae duodecim annos natus post obitum Rudnicii designatus est Episcopus Varmiensis. An. 1633. collatus est ipsi Episcopatus Cracoviensis cum Cardinalitia dignitate. Obiit Patavii in Italia, quò mutato habitu ad visendas Italicas urbes excurrerat, anno ætatis vigesimo tertio. Vid. Piafec. *ad An. 1612. pag. 336. (251.) ad An. 1624. pag. 438. (368.) ad An. 1633. pag. 549. (460.) ad An. 1634. p. 477.*

NICOLAUS SZYSZKOWSKI.

VLADISLAUS LESZCZINSKI.

JOANNES STEPHANUS WIDZGA. Antea fuit Episcopus Luceo-riensis. An. 1678. factus est Archiepiscopus Gnesnensis.

N. RADZIEIOWSKI An. 1678. in locum Joannis Stephani Widzgæ suffectus est.

H. IN CULMENSIS ECCLESIA SEQUENTES
FUERUNT EPISCOPI.

CHRISTIANUS Ordinis Cisterciensis Monachus, de quo jam supra

num. IX. egimus. Huic Nobilis quidam Prussus in Baptismo Paulus appellatus An. 1214. Loboviensem Provinciam, & alius Warpoda nomine, qui sacro fonte ablutus Philippi nomen accepit, eodem Anno Lufaniam donavit. Addiderunt his An. 1222. Conradus Dux Masoviæ & Episcopus Plocensis omnia Bona, quæ in Terra Culmensi habuere; Christianus autem eadem illa Bona devolvit postmodum ad Ordinem Teutonicum.

HEIDENRICUS sive HENRICUS Ordinis Prædicatorum Monachus successit Christiano. Fit ejus mentio in Privilegio Elbingensi Anno 1246. dato, & in Privilegio Primo Prussis veteribus recens conversis An. 1249. à Jacobo Legato Pontificio concessio. Hic, ut scribit Matthias à Michovia Culmensem Ecclesiam mutavit primum in Regularem, Canonicorum Regularium S. Augustini: Deinde verò in Cruciferorum Ordinem, idque ad instantiam Magistri & Ordinis totius, consentiente Anselmo Episcopo Warmiensi Apostolicæ Sedis Legato. Matth. à Michov. *ad An. 1264. lib. 3. cap. 56.* Obiit An. 1254. d. 1. Julii.

EPISCOPATUS VACAT DECEM ANNOS.

FRIDERICUS natione Hassus, Ordinis Teutonici Frater. Obiit Anno 1274. d. 28. Martii.

WERNERUS Decanus Mariæ Insulanus Frater Ordinis Teutonici. Obiit An. 1291. die 20. Octobr.

HENRICUS Decanus Culmensis. Obiit Anno 1301. die 25. Novembr.

HERMANNUS qui arcem Freidek muro cingere cœpit. Mortuus est An. 1311. die 13. Julii.

EPISCOPATUS VACAT NOVEM ANNOS.

NICOLAUS MONACHUS ORDINIS Prædicatorum. Vitam cum morte commutavit Anno 1323. die 28. Septembr. Est Culmæ in templo Ordinis Prædicatorum ante altare lapis sepulcralis, qui tamen antea alio in loco fuerat; in quo excisus est Episcopus ex Ordine Prædicatorum Inscriptio vetustate jam detrita est. Legi nihilominus potest Annus MCCCIX. Hic lapis, ut mihi videtur, positus est huic Nicolao, aut etiam Hermanno, quem ex communi sententia An. 1311. obiisse diximus.

OTTO Secularis fuit. Decessit An. 1349. die 19. Junii.

JOAN-

- JOANNES Schadenland Ordinis Prædicatorum S. Theol. Magister.
Factus est posthæc Episcopus Hildesheimensis.
- WIGBOLDUS deseruit Episcopatum, mortuusque est in exilio Co-
loniæ An. 1400.
- REINHARDUS de Zeitz. Obiit An. 1390.
- NICOLAUS à BUK, aliàs Schippenbeil, Ordinis Teutonici Frater.
Posthæc creatus est Episcopus Caminensis in Pomerania.
- JOANNES DUX OPPOLIENSIS cui postea Episcopatus Vladisla-
viensis est collatus, administravit autem simul & Episcopatum
Culmensem.
- ARNOLDUS. Obiit Loboviæ. An. 1416.
- JOANNES MARGENAU, tempore Belli Polonici Thorunium con-
cessit, ubi etiam fato functus, & Anno 1462. sepultus est. Sic Schü-
zius. Sed in anno sine dubio errat. Nam in Actis Publicis Tho-
runiensibus An. 1457. Thorunii mortuus & Culmseæ sepultus esse
dicitur.
- BARTHOLDUS ex Canonico Colmseensi Episcopus electus An. 1457,
ut est in Actis Thoruniensibus fol. iii. a. Omittit hunc Schuzius,
ut & Hennebergerus. Sed perperam.
- VINCENTIUS KIELBASSA nomen sibi tribuebat Culmensis, Var-
miensis & Pomesaniensis Episcopi. Obiit An. 1480.
- STEPHANUS de HEIDEBURG, Obiit An. 1495 sepultus Culmseæ.
- NICOLAUS CRAPIZ Thoruniensis. Dimisit Episcopatum Anno
1509. Obiit Loboviæ Anno 1514. ibique in Monasterio humatus
est.
- JOANNES à KONOPAT. Electus An. 1512. d. 29. Martii ut habent
Acta Thoruniensia. Obiit Loboviæ An. 1530. Sepultus in Eccle-
sia Parochiali.
- JOANNES de CURIIS aliàs Flachsbinder & Dantiscus appellatus.
Factus est An. 1537. Episcopus Warmiensis. Vide supra Seriem Epi-
scoporum Warmiensem.
- TJDEMANNUS GISE Dantiscanus, cui postmodum, videlicet Anno
1549. collatus est Episcopatus Warmiensis.
- STANISLAUS HOSIUS Cardinalis, de quo itidem in Serie Episcopo-
rum Warmensium actum jam est.
- JOANNES LUBODZIESKI Nobilis Prustus electus in Episcopum A.
1551. Obiit An. 1562. Stargardiæ die ult. April. sepultus Culmseæ.

STANISLAUS à SISLAW Nobilis Pruffus, antea Abbas Pölpninenfis.
Obiit Lobovix An. 1571.

PAULUS KOSTKA de STARENBERG Nobilis Pruffus An. 1574. ab
Henrico Rege est denominatus Culmenfis Epifcopus.

PETRUS TILICKI, de quo fupra in Serie Epifcoporum Varmienfium.

LAURENTIUS GEMBICKI. An. 1599. factus eft Epifcopus Culmen-
fis. Collatum ipfi eft deinde munus ProCancellarii. Anno 1610. e-
vectus eft ad Epifcopatum Vladislavienfem, & tandem An. 1616.
ad Archiepifcopatum Gnefnenfem. Obiit An. 1624. Vid. Steph.
Damalevitiuſ, in *Vitis Epifcoporum Vladislavienfium* & in *Serie*
Archiepifcoporum Gnefnenfium.

N. KONOPACKI Palatinus antea Chelmenfis, tunc amiſſa conjuge
viduus An. 1610. ſurrogatus eft Gembicio.

JOANNES KUCZBORSKI. Obiit An. 1624. jam denominatus Epi-
ſcopus Plocenſis.

JACOBUS ZADZIK An. 1624. Kuczborſcio ſuccedit. Inde An. 1634.
Epifcopatum Cracovienfem adeptus eft.

JOANNES LIPSKI Referendarius antea Regni in locum Jacobi Zad-
zik ſubſtitutus. Sed An. 1638. factus eft Archiepifcopus Gnefnen-
fis.

Caspar Dzialynski obiit Epifcopus Culmenfis.

N. Konopa ki nominatus Epifcopus Culmenfis; Epifcopatum tamen
non adit.

ANDREAS LESZCZINSKI An. 1647. evectus eft ad dignitatem Epi-
ſcopalem. Functus etiam eft ProCancellariatu Regni.

JOANNES GEMBICKI. An. 1659. factus eft Epifcopus Plocenſis.

ADAMUS KOSS, obiit in Epifcopatu Culmenſi.

ANDREAS OLSZOWSKI ex Referendario Regni An. 1661. factus eft
Epifcopus Culmenſis. ProCancellarius Regni. Poſtea An. 1674.
Epifcopatu Culmenſi & ProCancellariatu dimiſſo adiit Archi Epi-
ſcopatum Gnefnenfem. Obiit Gedani An. 1677.

JOANNES MALACHOWSKI Ex Referendario Regni Epifcopus
Culmenſis. Hic Culmenſem urbem jam propè collapsam inſtaur-
raturus & amplificaturus, Germanos ad eam inhabitandam & ex-
colendam benigniſſimè invitat. Promittit etiam ipſis immunita-
tes non paucas, quarum præcipuè ſunt illæ: Uſus privilegiorum,
quæ certe non pauca neque exigui ſunt momenti, inviolabilis:
immu-

immunitas ab omnibus omnino oneribus in quatuor annos: Liberum Religionis exercitium in ædibus privatis, si Germani illi fuerint diverſæ à Romanâ religionis. Datum est Diploma An. 1678. d. 13. Martii, affixumque Curia Culmenſi.

Quod ſi hunc Catalogum, cujus principium deſumpſimus ex Schuzio, conferamus cum Indice Episcoporum Culmenſium, quem texit Grunovius & ex eo Hennebergerus pag. 263. non exiguam differentiam deprehendemus. Nam I. inter Chriſtianum Primum Prussia Episcopum & Heidenricum Grunovius interſerit alium nomine JOANNEM Ordinis Prædicatorum, patriâ Plocenſem, qui in Dedicatione Sacelli Thoruniensis à Pruffis interfectus est. II. Non meminit Grunovius eorum temporum, quibus ſedes Episcopalis vacavit. III. Non agnoſcit Hermannum, qui arcem Freidek, muro cingere cœpit. Neque habet ejus Succellorem Nicolaum Monachum Ordinis Prædicatorum. IV. Wigboldum præponit Joanni Schadeland. V. Inter Reinhardum, quem ille Reymerum vocat, & Nicolaum à Buk ponit Martinum Archidiaconum Culmſenſem. VI. Omittit Joannem Dantiſcum. Sed ſine dubio hic, quem nos dedimus, præferendus est Catalogus. Episcopus enim ille, qui in Dedicatione ſacelli Thoruniensis à Pruffis est interfectus, non est Joannes (ut vult ex Grunovio Hennebergerus) ſed ipſe Heidenricus, ut refert Duſburg. part. 3. Chron. cap. 156. Nicolaum quoque omitti non debuiſſe, fortassis ex lapide ſepulcrali Culmenſi probari poterit. Joannes Dantiſcus ab Hennebergero (ille enim Episcopus poſt tempora Grunovii vixit) perperam omittitur, ut ex Episcoporum Warmienſium ſerie palam fit. De aliis quanquam quod dicam non habeo, ipſe tamen Grunovius viſtas dare videtur manus, cum annos ubique omittit, quod manifeſto est documento, non obſervari ab eo accurate Ordinem Episcoporum.

III. EPISCOPI POMESANIENSES ſive RIſENBURGENSES
FUERE SEQUENTES.

ERNESTUS Ordinis Prædicat. Torgaviensis. Adminiſtravit Episcopatum 22. annis. Obiit An. 1269.

ALBERTUS vom Adel cum Marchione Miſnia venit in Pruffiam. Obiit An. 1284. d. 26. Septembr.

HENRICUS vom Gund. Mortuus An. 1302. d. 20. April.

CHRISTIANUS Doctor, Syndicus Ordinis & Canonicus Mariae Inſulanus. Mortuus est An. 1305. die 14. Decembr.

ff

LUTHO

- LUTHO de BALDERSHEIM (Lütche vocat eum Schuzius) vir facundus. Synodo convocata, reperit in sua Diocesi 450. parocos, 175. Vicarios & Diaconos. Commutavit vitam cum morte Anno 1322. die 22. Augusti.
- RUDOLPHUS ELBINGENSIS An. 1333.
- FABIANUS, electus quidem, Episcopatum tamen non adiit. Quapropter ipsum etiam Schuzius omittit.
- BARTHOLDUS Decanus Mariæ Insulanus. In Castro Veteri (Mithauß) in carcere extinctus An. 1446. die 20. Novembr.
- ARNOLDUS Magistri Ordinis Teutonici à Sacris Confessionibus. Obiit An. 1364. die 29. Januarii.
- NICOLAUS I. Obiit An. 1376. d. 28. Octobr.
- JOANNES LINDENBLAT, Officialis Risenburgensis. Scripsit Historiam Prussicam, de qua in Dissertatione Procemiali, quæ est de Scriptoribus Historiæ Prussicæ, egimus. Obiit An. 1409. d. 7. Martii.
- JOANNES VORARMIT (Sinmann vocatur à Schuzio) vixit tempore Tannebergici prælii, quod An. 1410. commissum. Obiit Anno 1417. d. 4. Septembr.
- GERHARDUS Frater Ordinis Teutonici patriâ Regiomontanus. Obiit An. 1427.
- JOANNES III. Canonicus Regiomontanus. Mortuus An. 1440.
- CASPAR LINKE cognatus Pauli Rusdorffii Magistri Ord. Teut. Obiit An. 1463. d. 24. Octobr.
- NICOLAUS Canonicus Regiomontanus, non adiit Episcopatum, qui in bello Polonico, quod magnum vocatur, vacavit 7. annis. Animam efflavit Regiomonti 1471. die 29. Aprilis.
- VINCENTIUS KIELBASSA Polonus, Administrator hujus Episcopatus.
- JOANNES IV. Ordinis Teutonici Procurator erat Romæ. Obiit Anno 1501. die 10. April.
- JOBUS à DOBENEK, qui urbi Mariæ Insulanæ Privilegium renovavit. Auctor fuit Erasmo Stellæ, ut Antiquitates Prussicas scriberet, ut ipse Stella testatur in Præfatione Antiquitatum. Dicebatur hic Episcopus der eiserne Bischoff/ quoniam libentissime toto corpore armatus equo vehebatur.
- ACHILLES, Cardinalis Bononiensis.

ERHARDUS QVEIS, non erat Sacerdos. Renascenti Doctrinæ Evangelicæ addictus. Mortuus An. 1529. cum ex Comitibus Regiomontanis domum repeteret.

PAULUS SPERATUS Nobilis Svevus, Viennâ in Moraviam venit, cumque Iglaviæ substitisset, in vincula ob religionem puriorem, amplexam conjicitur. Inde liberatus à D. Luthero Alberto Duci Prussiæ commendatur, fitque Pomesaniensis Episcopus.

JOANNES AURIFABER Theol. Doctor.

JOANNES DRACONITES cum integrum Episcopatum obtinere non posset, Lipsiam concessit, ubi etiam fato functus est.

GEORGIUS VENETUS Theol. Doctor, Nobilis Prussus, non ineruditus. Habitavit Libemülii. Obiit An. 1575.

JOANNES WIGANDUS Theol. Doctor. Anno 1573. Theologiæ Professor in Academia Regiomontana & An. 1575. Episcopus Pomesaniensis est creatus. Inter alia ejus Scripta exstat etiam Historia Succini Prussici. Item liber de Alce Prussica, & liber de Herbis in Prussia nascentibus. Obiit An. 1587. die 21. Octobr. Libomülii. Estque ultimus Episcopus Pomesaniensis.

IV. EPISCOPI SAMBIENSES SUNT

SEQUENTES.

HENRICUS von Brun cum Rege Bohemiæ Ottocaro in Prussiam venit.

CHRISTIANUS natione Silesius, Canonicus Regiomontanus. Hic oppidum & arcem Fischhaufem excitavit, sedique suæ destinavit.

SEIFRIDUS cognatus Conradi Tyrenbergii junioris Magistri Prussiæ Provincialis. Hic Episcopus cum Collegio Canonicorum Ordinis Teutonici vestem ac regulam recepit.

JOANNES, condidit in Sambia ad mare Balticum ædem sacram, eamque dedicavit S. Adalberto Prussorum Apostolo.

JACOBUS CULMENSIS. Hic templum Cathedrale, quod antea in veteri urbe Regiomontana, in platea S. Spiritûs fuerat, transtulit in eum locum ubi nunc in urbe Kniphoviana visitur.

BARTHOLOMÆUS Præpositus Capituli Regiomontani. Hic adjutore Ludero Duce Brunsvicensi Ordinis Teutonici Magistri generalis templum illud Cathedrale, quod Jacobus Episcopus cœperat, perfecit.

- THEODORICUS I. Decanus, Marpurgenſis Haſſus.
 HENRICUS II. KUHWARD, tempore Kniprodi, abiit Episcopatu,
 factus Chrorepiscopus Rigenſis.
 HENRICUS III. Seefeld, ſedit Conrado de Jungingen Pruffiam te-
 nente.
 JOHANNES II. SCHAUBENBURGENSIS, quem alii non agnoſcunt,
 ſicut ex Schuzio liquet.
 HENRICUS IV. tempore Sternbergii Magiſtri vixit, Hempel dictus,
 non fuit ſacris initiatus. Ebrietati maximè deditus.
 HENRICUS V. Salfelt, nomina à Deceſſore ſuo contracta exſolvere
 coactus eſt.
 MICHAEL JUNG, Pruffus, ſub Paulo de Ruſdorff vixit.
 NICOLAUS I. à SCHÖNEK Schlotterkopff dictus, eò quod ex mor-
 bo ipſi caput inſtabili pondere nutabat. Vixit tempore belli magni.
 THEODORICUS II. de CUBA, Miſnicus Pontif. Rom. Referendarius,
 tempore Richtenbergii in Tapiaviendi carcere fame eneſtus, quod
 pecuniam in Jubilæo coactam ex Pruffia Romam efferre conaba-
 tur.
 JOANNES III. Rehewinckel/ Stargardenſis, Præpoſitus Capituli Re-
 giomontani. Obiit An. 1497. d. 1. Aug. Fiſchhuſii.
 PAULUS WATH J. U. D. Friderici Imperatoris Cancellarius.
 NICOLAUS II. Canonicus Regiomontanus. Ebrietati maximè dedi-
 tus.
 GUNTHERUS à BUHNAU, Miſnicus, Decanus Mersburgenſis, ma-
 gnâ pecuniæ ſummâ collectâ in Germaniam abitum parabat : ſed
 Albertus Marchio Brandeburgicus Magiſt. Ord. Teut. eam ipſi
 adimi juſſit.
 GEORGIUS à POLENTZ Juris Licentiatus, primus puriori Religioni
 addictus, ductâ uxore Balgam habitatum conceſſit.
 JOHANNES BRISMANNUS Theologiæ Doctör. Vocabatur ViceEpi-
 ſcopus. Obiit An. 1549. d. 1. Octobr. Epitaphium ejus viſitur in
 templo Cathedrali, Regiomonti.
 JOHANNES AURIFABER Theol. Doctör. Præſidentis titulo gaudebat,
 ad extremum exilio multatus.
 JOHANNES MORLINUS Theol. Doctör. Episcopus. Rebus humanis
 exceſſit An. 1571.
 TILEMANNUS HESHUSIUS Theol. Doctör. Episcopus Sambien-
 ſis An.

sis An. 1573. electus. Post hujus in Germaniam discessum, qui An. 1577. contigit, nemo in Episcopatu dicto amplius furrogatus est Antistes.

De enumeratis hucusque Episcopatibus illud adhuc dicendum erit, quousque se ipsorum extendant Diœceses. Maxima ex his fuit Episcopi Warmiæ. Compledebatur enim præter Warmiensem terram, cujus ipse Episcopus erat dominus etiam Natangiam, Bartoniam, Pogesamiam, Gudiniam & magnam Galindiam partem. Culmensis Episcopus jurisdictionem sacram exercuit in Culmensi & Loboventi Provinciis. Episcopi Cujavienses sive Uladislavienses, licet jam inter Prussicos Episcopos non censeantur, habent tamen jurisdictionem Episcopalem in Pomerelliam Provinciam, & Neringiam, ut vocant Gedanensem. Abstraxerat quidem circa An. 1360. Episcopus Pomesaniensis, nomine Arnoldus à Cujaviensium Episcoporum jurisdictione, *Bonensack / Schönbaum / Nielswalde &c.* sed tandem ipsis omnia sunt restituta. Henneberg. in *Comment. ad Tab. Pruss. pag. 399.* Seriem Episcoporum Uladislaviensium texit Stephanus Damalevicius, qui consuli potest. Deinde notandum, duos Episcopatus, qui in Ducali fuerant Prussia jam superiore Seculo esse sublatos. Egerunt quidem non raro Prussia Ducalis Ordines de horum Episcoporum instauratione, sed nihil hucusque effectum est.

XII. Ex his, qui primi dictis Episcopatibus præfuerunt, sine ullo dubio omni virium contentione laborarunt, ut religionem Christianam in his oris longè lateque propagarent. Hinc non solum ipsi multa templa & monasteria condiderunt: sed Magistri quoque alique Ordinis Teutonici Præceptores, eorum pietate moti nullis pepercerunt sumptibus, ut tantum rem Christianam amplificarent exornarentque. Inter Monasteria non postremum obtinebat locum MONASTERIUM SS. TRINITATIS (*Trisaltigkeit*) in Natangia. Hoc primò condidit Henricus Schindekop Marschalcus tempore Winrici Kniprodi. Cum autem antea locus ille cultui trium Prussicorum idolorum fuerit dicatus, piâ metamorphosi SS. Trinitatis voluit esse sacrum, sicut Henneberger auctor est in *Commentar. ad Tab. Pruss. pag. 464.* Sed Thomas Treterus alium Monasterii hujus facit conditorem. Dicit enim Winricum de Kniprode Magistrum generalem precibus Episcopi Warmiæ Joannis I. inductum per Henricum Schindekop Marschalcum, Quercum Romoveanam, quam ad illa usque tempora stetit putat, excidisse.

cidisse, illoque postea in loco Petrum Nagel de *Cohr* ope atque auxilio Episcopi monasterium dictum excitasse. Vid. Th. Treterus *in vita* 30. l. *Episcop. Warmicensis*. Huc etiam referendum est ditissimum illud MONIALIUM COENOBIUM, quod Regiomonti in Löbenico est. Conditum illud eodem ferme, quo prius, tempore. Videlicet cum, An. 1349. Henricus Dufnerus Magister generalis exercitum adversus Kinstutum, Olgerdum & Nomandum Lithvaniæ Duces, eosdemque Fratres eduxisset, Votum B. Virgini nuncupavit, si ejus ope victoriam, de Lithvanis esset reportaturus, cœnobium se sanctimonialium conditurum. Voti reus, id quod voverat dubio procul exsolvisset, nisi paulò post infecuta mors conatum ejus elusisset. Itaque successor ejus Winricus à Kniprode monasterium laudatum excitavit, multisque prædiis dotavit, quæ ut & alia à Kniprodi successoribus addita, enumerat Hennebergerus *in Comment. ad Tab. Pruss. pag. 238*. OLIVENSE & PÖLPLINENSE monasteria longè ditissima huc referri vix poterunt, cum non ab Ordine Teutonico, sed à Pomerelliæ Ducibus sint erecta. Et quidem OLIVA, ex quorundam sententia condita est An. 1170. à Subislao, qui Ducum Pomeraniæ primus Christianæ religione nomen dedit. Alii Samborium Pomeraniæ Ducem An. 1178. monasterium hoc condidisse ferunt. Vid. Henneb. *in Comment. ad Tab. Pruss. p. 338*. Priori tamen sententiæ, cui & monasterii Olvensis monumenta favent, calculus est adjiciendus. Vid. Schuz. *in Chron. lib. 1. fol. 10. seqq.* PÖLPLINUM condidit aut Mestwinus Sventopelci magni filius An. 1274. aut Samborius Swendopelci Magni frater, aut Ann. 1174. Subislaus, quam postremam sententiam amplectitur Wolfgangus Justus apud Henneberg. *pag. 353*. Monasterium in CARTHAUS, quod itidem in Pomerellia est, erexit An. 1381. d. 8. Augusti Nobilis quidam, cui nomen à Jo. Ruschizin. Henneberg. *p. 44*. Monasterii SUKOVIENSIS in Pomerellia meminit etiam Schuzius *lib. 1. Chron. fol. 11. a*. Inter monasteria etiam possunt numerari omnes ARCES Prussiæ, in quibus Ordinis Teutonici Fratres domicilia, templa, conventus, habuere. Et quidem in Prussia Regia eminent præ cæteris arx Mariæburgensis, sedes olim Magistrorum Ordinis Teutonici; In Prussia ducali Regiomontana, Tapiaviensis, Ragnetana, Tilsensis, Angerburgensis, Ortelsburgensis, aliæ. TEMPLA, quæ hic magnificè sunt exstructa, longum esset enumerare; quædam tamen præ cæteris eminentia strictim breviterque commemorabimus. De templis Thoruniensibus jam egimus *in Animad-*

animadversionib. nostris ad Dusburg. Part. 3. cap. 1. adeò ut hic non sit, necesse quidquam de illis addere. Omnibus autem templis Prussicis facile palmam præripit ædes Gedanensis B. Virgini dicata. Primus lapis positus est An. 1343. feria sexta post Dominicam Latare, quo tempore Ludolphus König Magister Ordinis Teutonici Prussiæ præerat, sicut hoc probari potest ex vetusta inscriptione, quæ in templo illo etiamnum visitur. Vid. Schuz. in *Chron. fol. 71. a.* Est penes me descriptio hujus templi An. 1626. à quopiam consignata, quam tecum, Lector Benevole, libens communicabo. Ea verò sic se habet:

Die Kirche ist biß an dieses 1626. Jahr alt	— — — —	283. Jahr.
Und ist darüber gebaut	— — — —	57. Jahr.
Der Thurm ist hoch	— — — —	311. Stufen.
Die Höhe des Gewölbes	— — — —	53. Ellen.
Die Länge	— — — —	179. Ellen.
Die Breite derselben	— — — —	107. Ellen.
Hat Altâr	— — — — 48.	
Hat Fenster	— — — — 3722.	
Hat Thürme	— — — — 11.	

Die Tauffe kostet 24000. Joachimsthaler/ist zu Antwerpen gegossen.

Ab hoc Gedanensi templo magnitudine secundum est templum Cathedrale Mariæ-Insulanum, quod in modum castelli communitum est. A quo autem & quo anno sit conditum, dicere non habeo. Vide quæ à nobis dicta sunt in *Animadvers. ad Dusburgii part. 3. cap. 10.*

XIII. Cæterum quanquam hoc ipsorum studium maximè laudabile est, multæ tamen corruptelæ fuerunt simul in Prussiam invecitæ. In his non immeritò numerantur PEREGRINATIONES ad Sanctorum fana quondam institui solitæ. Fuerunt autem loca peregrinationibus his inelyta non pauca. In his facile Principem locum sibi jam olim vindicabat TILIA B. Virgini sacra inter urbem Refeliam & pagum Beislak, (zur H. Linden) ad quam Albertus ipse Marchio, Brandenburgensis cum adhuc Magistri Ordinis Teutonici munere fungeretur, ex urbe Regiomontana nudis pedibus peregrinationem suscepisse memoratur. Sed & hodiè ex variis Poloniæ Prussiæque locis magna vis hominum eò religionis ergò confluit. De origine & Progressu cultûs B. Virginis in hoc loco egit Thomas Clagius Jesuita, in Libro, quem inscripsit:

Virgo

Virgo Lindensis, sive Linda Mariana. Deinde est pagus in Sambia uno milliari distans ab urbe Regiomontana, qui vulgo vocatur *Judenkirch*. Habet ædem B. Virgini Mariæ dicatum, ut Casp. Henneberg *in Comment. ad T. P. pag. 164.* & D. Coelestinus Mislenta *in Prolegom. ad Manual. Pruten.* existimant. Ego autem existimo, non fuisse illud templum B. Mariæ Virgini, sed S. Jutzæ (de qua vide *in Animadversionibus nostris ad part. 3. Dusbürgii cap. 227.*) consecratum, inde etiam pagum illum olim *Jutenkirch* non ut hodie dicimus *Judenkirch* dictum fuisse, verò perquam est simile. Cum fama hujus fani longè lateque percrebuisset, tempore Conradi de Jungingen peregrinationem ad illud suscepit Geldriæ Dux (Albertus Cranzius vocat eum Wilhelmum *lib. 9. Wandalia cap. 23.*) quatuor millium armorum stipatus manu, voti solvendi gratia. Ante autem quam Prussiam attingeret, in Pomerania captus est. Crucigeri hoc ægrè ferentes armatâ manu, in loco Falkenburg dicto, ipsum libertati restitunt, invito tamen ipso Duce capto. Itaque restitutus hostibus Dux, alio deinde modo liberatus, in Prussiam condendit, peractisque in dictâ æde sacris, in Geldriam revertit. Grunov. *Tract. 13. cap. 14.* Henneb. *in Comment. pag. 164.* Mislenta *loc. cit.* Ibidem in Sambia est pagus QUEDENAU, in eoque ædes S. Jacobo sacra. Ad hanc cum alii navigantes, tum inprimis nautæ vota faciebant, eorumque deinde rei, donaria S. Sacobo Liberatori suo offerebant, teste Henneberg. *in Comment. pag. 288.* In extremis Sambiæ oris ad mare Balticum est ædes S. ADALBERTO Prusorum quondam Apostolo dicata. Pagus etiam ipse hodie vocatur *S. Albrecht*. Eo Crucigerorum Magistri generales & Episcopi Fischhausenses sive Sambientes magno stipatos comitatu singulis annis circa Michaëlia indulgentiarum impetrandarum gratia se recipere solitos, tradit D. Coelestinus Mislenta *loc. cit. Lit. c. 1.* probatque hoc ipsum ex Historia Ludovici Erlichshufii Prussiæ Magistri generalis. Verum hoc dubium alicui videri possêt. Hennebergerus certè, ex quo sua hausit Mislenta, recenset quidem Ludovicum Erlichshufium Magistrum ad S. Alberti cum Episcopo Sambienti peregrinationem suscepisse, non memorat tamen, quotannis illud Magistros factitasse. Vid. Henneb. *in Comment. pag. 19.* De Episcopis Sambiensibus hoc non abnuerem, si daretur certior Scriptoris antiquioris auctoritas. Dum autem de S. Adalberti æde ago, præterire non possum singularem casum, qui sub Henrico de Richtenberg Magistro contigit: Erhardus de Reisenstein Commendator Regiomontanus qua-

tuor-

tuordecim integros annos telum chalybeum, vel potius ejus fragmentum, in pugna ab hoste impactum gestavit in capite, donec tandem per palatum putrefactum viam sibi aperuisset. Hoc telum deinde laudatus Commendator unâ cum lamina argenteâ veritatem rei confirmante catenulâ argenteâ appensum S. Adalberto in perpetuam rei memoriam consecravit. Non ita pridem hoc teli fragmentum ex æde Albertina Regiomontum est translatum, ubi etiam in Bibliotheca Electorali hodieque visitur. Celebris ob eandem causam olim fuit Samlandiæ pagus ad Pregelam situs, cui nomen *Strnau*. Habuit ædem S. Catharinæ sacram, peregrinationibus id genus celebrem. In vico Natangiæ *Mulhausen* templum est S. Annæ dedicatum, cui Daniel à Kunheim Anno 192. indulgentias à Cardinalium Collegio, Pontifice ipso tum temporis Innocentio VIII. ex lethargo laborante, impetravit. Sed postea corruptelis Pontificiorum in religione deprehensis, Kunheimius ille filiam B. Lutheri, nomine Margaretham, duxit uxorem, quæ deinde fati functa cum quinque liberis Mulhusii est sepulta, ubi in templo adhuc ejus visitur sepulcrum. Vid. Henneberg, *loc. cit. pag. 322.* Mislenta *l. c.* De QUERCU quadam S. Jodoco dicata Mislentam audiamus: *Propè castellum, inquit, Labiau/ viret adhuc Quercus, ad quam præternavigantes Lithvani & Poloni Papicola sinuato poplite S. Jodocolitare, uti olim solebant, ita hodiernis temporibus ex antiqua consuetudine solent gratitudinis ergò ac sacrificii loco denarium unum atque alterum in cavam quercus partem injicientes: id quod sæpius observans quidam colonus Labiaviensis quodam tempore depositum inde eruit ad 40. Marcas, referente Domino Capiteano Labiaviensi moderno Generoso Joanne von Wallenrodt.* Hæc ille. Non procul ab urbe Thoruniensi est in sylva ædes S. BARBARÆ dicata, ad quam singulis annis ex ipsa urbe Thoruniensi homines Romanæ Religionis addicti ultimo Pentecostalium feriarum die supplicationes instituunt, idque quantâ maxima fieri potest pompâ. Quæ, præter dictas, peregrinationes aliæ in Prussia fuerint usitatae, Grunovius nos docere potest, qui Principem quendam Lithvaniæ adiisse refert S. Jutam CULMSEÆ, S. Dorotheam in INSULA MARIANA, S. Catharinam BRANDEBURGI, & B. Virginem in *Juden-Fisch Tract. 14. cap. 3. fol. 276. pr.* Celebrantur insuper eo nomine Neoburgum in tractu Pomerellico, Gutstadium in Varmiensi Episcopatu, aliaque loca, de quibus passim Caspar Hennebergerus. Conf. & Cælestinus Mislenta *loc. cit.*

XIV. Adhæc Episcopus aliosque Sacerdotes Prussicos domitis jam Prussis occupavit torpor nescio quis, ut rudem adhuc & nondum satis in religione Christiana confirmatum populum Prussicum negligenter, neque residuum pravaram opinionum lolium eradicarent. Quo factum est, ut Prussi veteres plurimos ritus ethnicos, nemine interpellante retinerent. Deploravit hoc jam olim Henricus Borringerus Monachus Ordinis Cisterciensis in Epistola, quam An. 1428. ad Paulum Bellizerum Magistrum scripsit, apud Auctorem Chronici Ordinis Teutonici, ex quo eam habet Thomas Waiselius *fol. 162. seqq.* Ibi inter alia; *Es ist ins gemein groß Gebrechen / wie man in Christen Landen schwerlich erfähret / da die zehen Geboth Gottes weniger gehalten werden / denn in Preussen Land. Sie geschiehet noch gemeinlich Abgötterey von den Preussen und die H. Feyer wird nicht gehalten.* Vid. Waisel. *fol. 165. b.* Taulerus quoque, quem Simon Grunovius Ordinis Teutonici Fratrem & Custodem Francofurtanum fuisse perhibet, conquestus est, quod Ordo Teutonicus Prussis idololatriam permittat, dummodo pecuniam obtineat, Grunov. *Tract. 15. cap. 18. fol. 363.* Similiter quoque Erasmus Stella cum varios Veterum Prussorum idololatricos ritus recensuisset, subjicit: *In funebri epulo partem obsonii potusque vitâ sancti Manibus libarunt, hodieque libant, pudendo illic Christianorum Præfulum dedecore.* Fidem huic rei facit, quod, cum magna Prussiæ pars in pagis non nisi Prussicâ lingvâ sit usa, nunquam constituti sint miseris illis hominibus Sacerdotes, qui eos illâ, quam intelligebant, lingvâ erudirent. Primus eum in finem superiore Seculo Catechismum, prima fidei elementa complexum, in lingvam Prussicam converti, atque Prussis prælegi jussit Albertus Dux Prussiæ, ut ex Catechismi lingvâ Prussicâ jussu Alberti Ducis scripti Præfatione discimus. In quibusdam etiam Sambiæ locis, ordinante sic Alberto. Duce, verba Sacerdotis pro concione Germanicè prolata, alius ex colonis lingvæ Prussicæ simul & Germanicæ peritus interpretabatur populo Prussico, ita ut singulis periodis suam iuterponeret interpretationem, quod de Schacensi Diœcesi testatur Lucas Oslander *in Notis ad cap. 2. Actorum.* Non fugit quidem me, Ordinem Teutonicum, atque Episcopos illos antiquos consultò datâque operâ Veteribus Prussis Sacerdotes tales dare noluisse, qui Prutenicâ lingvâ ipsi Christianæ fidei capita traderent, idque eo fine, ut barbaram lingvam illam, aliosque mores, ut simul cum ipsis pristinæ libertatis desiderium radicitus extirparent. Sed nemo non intelligit,

telligit, hunc finem tanti non fuisse, ut ad eum obtinendum tot gentium aeterna salus posset negligi. Conferantur ea, quæ de summo Ducis Alberti hanc gentem convertendi studio, supra à nobis dicta sunt in *Dissertatione de Festis Veterum Prussorum diebus num. VI.*

XV. Non minor fuit & ipsorum Ordinis Teutonici Magistrorum in propaganda re Christiana negligentia, cum illi magis potentia suæ, quam religioni Christianæ stabilendæ fuerint intenti. Quin etiam eò jam insolentia processerant, ut & Pontificis Romani edicta, Constitutiones, fulmina denique & execrationes usque deque haberint. Præclarissimum hujus rei nobis exemplum præbet Conradus à Jungingen Magister Prussiae generalis. Cum Urbanus V. Papa Legatum quandam in Prussia decimarum colligendarum gratia misisset, Magister pensionem denegavit. Pontifex de eo certior factus, Ordini in Prussia ad 14. annos sacris interdixit. Quid hic Magister? Fulmina hæc non tantum contemptim habuit, sed etiam Legatum probris ac fannis excepit. Quo factum est, ut Carolus IV. Imperator à Papa concitatus Ordini minaretur extrema, intulissetque ipsi arma, nisi Ordo, intercedentibus multis Germanicis Principibus, Imperatorem, & simul etiam Pontificem Romanum muneribus oblatis placasset. Cælestinus Mislenta *loc. cit.* Expertus id ipsum est & Sixtus IV. cujus decretis Henricus Richtenberger Prussiae Magister adeò non paruit, ut etiam Theodoricum de Cuba à Pontifice contra jura & immunitates Ecclesie Sambienensis obtrusum, deinde constructâ coacervatâque ingenti pecunie summâ ex Prussia excedere volentem in vincula conjecerit, & fame Anno 1474. in arce Tapiaviensi exstinxerit, id quod resciscens Pontifex, dolore victus, in hæc prorupit verba: *Deleatur pessima ista crux: Maledictus enim Ordo, ubi Laicus regit Clerum.* Vid. Waisel. in *Chron. fol. 247. b. seq.* Indulgentias insuper Papales aliquoties contempsisse Magistri Ordinis leguntur. Conradus à Jungingen sanè promulgato interdicto Peregrinationes ad Neoburgense templum aliasque inhibuit, ut auctor est Hennebergerus in *Comment. ad Tab. Pruss. pag. 334.* Idem Conradus à Jungingen cum An. 1397. Gedanenses Indulgentias Papales Iudibrio haberent, consultissimum putavit, ut illæ prohiberentur, ut Hennebergerus habet *loc. cit. pag. 67.* ex Simone Grunov. *Tract. 14. cap. 2.* Quod si ipsius Pontificis auctoritas adeò eviluerat, quid de Cleri Prussici auctoritate sentiendum sit, faciliè conjecturâ possumus assequi. Testatur id satis superque exemplo suo Theodoricus de Cuba Episcopus

pus Sambienſis, de quo paulò antè. Quanto ſtudio Magiſtri Teutonici Ordinis Varmienſes Epiſcopos ſubjicere ſibi laborarint, vel ex jam ſupradictis luculentiffimè apparet, Conf. & Th. Waiffelius in *Conrado de Jungingen fol. 130. a. b.*

XVI. Excitare voluit ſomnoſentiam hanc Deus immiſſis aliquot ſectis, de quibus jam nobis erit agendum uberiùs. D. Cœleſtinus Miſlenta Primam ſectam hic in Pruſſia fuiſſe dicit FRATRUM IN ALBIS tempore Wernerii ab Urſeln Magiſtri generalis, qui ſub initium Sec. XIV. Pruſſiæ præfuit. Exſtitit enim tunc temporis genus quoddam hominum albis palliis indutum, intertextâ S. Andree cruce, eaque viridi. Jaſcitabant revelationes enthuſiaſticas, præſertim de recuperanda Palæſtina. Multi in Germania iſtis aſſenſum dabant, impenſasque haut parçè conferebant. Idem ut faceret generalis Pruſſiæ Magiſter jam à multis Germaniæ Principibus ſolicitabatur. Sed ſurdo narrabatur fabula. Non multò poſt detecta fuit fraus horum impoſtorum, ſicque veſanus hic Ordo diſparuit. Verum vix Miſlenta ex Pruſſicis Scripturis probare poterit, Ordinem hunc in Pruſſiam uſque fuiſſe delatum, id circò dubito, an eum inter Pruſſicas Sectas referre liceat. Primum autem ſine dubio eſt Schiſma MONACHORUM THORUNIENSIUM. Horum quidam Ordinis S. Bernhardi aſſerere non dubitabat: Chriſtum non fuiſſe in utero B. Virginis geſtatum, ſed in corde. Huic contradicebat ex Dominicanis quiſpiam in monaſterio S. Nicolai. Obortus ea propter variis turbis, omnes Monachi Dominicani ex urbe ſunt ſubmoti. Ipſorum tamen partes tuente Commendatore Provinciali, ab Henrico Duſnero paulò poſt reſtituti ſunt An. 1345. ut habet Henneberg. in *Comment. ad Tab. Pruſſ. ex Grunov. Tract. 12. cap. 13.* Ego tale quidpiam legere me in Grunovio non memini, neque jam ejus copia mihi datur.

XVII. Sed majora Eccleſiæ Romanæ damna intulerunt ad finem vergente Seculo quartodecimo WALDENſES ſive ALBIGENſES. Videlicet venit huc in Pruſſiam circa An. 1390. ex Gallia Leander quidam Albigenſium ſectæ addictus, quem Conradus Wallenrodus, antequam in Magiſtrum eſſet electus, benignè accepit, eumque frequenter de rebus ſacris differentem audivit. Ad ſummam deinde Dignitatem in Ordine Teutonico evectus ei favit impenſius, ſive quod religionem ipſe negleſtim habebat, ſive etiam quod profanos Sacerdotum mores exoſus hunc Leandrum, vera docere credebat. Digna ſunt de eo verba Gruno-

Grunovii, quæ hic legantur, cum aliquid in recessu occultare videantur: Cunrad Wallenrodt / inquit ille, war es angebohren / das er Vernunft mit Gewalt brauchte. Lange zuvor ehe er ins Ampt kam / hielt er einen Doctorem der war ein Arzt und ein Mathematicus D. Leander von Sanctimonio aus Frankreich ein Albanischer Ketzer / darum wolt man ihn tödten / aber er entgieng und ward dieses Hohmeisters Engel. *Tract. XIII. cap. 15.* Hæc verba satis manifestè nos non tantùm de ingenio Wallenrodii, sed etiam Sacerdotum moribus edocent. Videlicet Wallenrodii variis Monachorum commentis fidem habebat nullam: hi autem ferro & igni sæviebant in eos, qui ipsis vel in minimo capite contradicebant. Cum igitur contra Wallenrodium nihil obtinere possent, post obitum demum infinita in ipsum convicia jactabant, non secus ac si pessimus omnium foret mortalium; optimus fortassè futurus, si Clerum tantùm suo vivere more permisisset. Non solum autem Magistrum, sed & multas alias in Prussia D. Leandro favisse certum est. Hanc enim ob causam Wenceslaus Imperator An. 1399. Ordini Teutonico, Bona, quæ in Bohemia habuerat, ut Dragovviz & alia planè ademit, quod Sectam Wiclephitarum in ipsa herba non exstinxerat, teste Simone Grunovio *Tract. 13. cap. 14.* Ex quibus etiam elucet, quid sit reponendum ad Schuzii dubium, quod proponit sub calcem *lib. 2. Chron. fol. 89. b. med.* Videlicet Magister hic Prusiæ non favit Husitis, qui post ipsius demum mortem sunt orti, sed Albigenibus, qui ex Gallia prodierant; ideoque Wenceslaus Bona illa Ordinis invaserat, ut Magistrum ab hac secta abduceret. Non aliam ob causam Ordo Teutonicus cum Prussico Clero Synodum egisse dicitur, quam ut huic rei quæreret remedia. Multi tunc jam mortui hæreseos Wiclephitarum, ut eam vocabant, postulati, ex sepulcris eruti, & canum instar jactati sunt, in campos, aliaque loca minus honesta, quemadmodum idem scribit Grunovius *Tract. 13. cap. 16. fol. 266* Sed & totas urbes præsertim majores Leandri doctrinam amplexas innuit modò laudatus Auctòr, quando memoriæ prodit, propterea novas Civitates Thorunii, Elbingæ, Regiomonti, Gedani esse conditas post Wallenrodii tempora, ut hæc urbes hæresi Patricellorum infectæ deprimerentur. *Tract. 14. cap. 3.* Quamquam autem contrarium à nobis de Novis urbibus jam dudum probatum est, (quibus hæc addimus, Novam Civitatem Thoruniensem jam An. 1347. misisse Præconsulem suum cum tribus aliis Consulibus Mariæburgum, ad componendas controversias quasdam, quæ sibi cum veteri

Civitate Thoruniensi intercedebant. Quemadmodum ex Actis Publicis ejus urbis nunc demum didici,) adeo ut hic Grunovius non sit audiendus; hoc tamen ex eo luculentissime apparet, Wiclephitarum dogmata per totam Prussiam tunc longè latèque fuisse disseminata.

XVIII. Quod ad opiniones & dogmata D. Leandri attinet, illa, quæ fuerint, vix poterimus certò cognoscere, cum ipsius Leandri scripta nulla exstent. Consignavit quidem ea circa initium seculi superioris Simon Grunovius, ita tamen, ut manifestum in Leandrum odium, prodiderit. Sunt autem capita sequentia ex Germanico à nobis in Latinum idioma conversa:

1. Qui Monachos & Moniales sustentant, damnantur, eò quod homines otiosos, desidiosos, neminique utiles alunt, contra expressum, Dei mandatum, qui post lapsum homines non otiari, sed laborare voluit.

2. Reges & Principes, qui sumptibus suis monasteria, quæ nihil sunt aliud, quam flagitiosissimorum hominum asyla, condiderunt, vitam æternam consequi non possunt. Sed neque illi salvari possunt, qui adhuc ista impietatis domicilia approbant & defendunt.

3. Omnes sacerdotes & monachi sunt hæretici nomine Christianorum indigni, utpote qui votum Deo factum violant. Item ea volunt, quæ præstare non possunt. Ea denique præcipiunt aliis, quæ ipsi non faciunt.

4. Qui conjugium prohibent cœlibatumque injungunt, Diaboli sunt mancipia, cum Deus in statu integritatis ad conservationem humani generis conjugium instituerit.

5. Apud Deum nullum est discrimen personarum, nec maximus Clericorum ullam habet coram Deo prærogativam præ minio mendico.

6. Missæ, Jejunia, Feriæ, Cantiones, Confessiones auriculares &c. sunt hominum commenta ad vitam æternam consequendam inutilia.

7. Non datur damnatorum rogas, nisi pro iis, qui cupiditatibus suis non indulgent.

8. Qui Papæ Romano, ejusque indulgentiis, execrationibus &c. quidquam deferunt, vitæ æternæ non erunt participes.

9. Uxores, quæ maritis; & contra mariti, qui uxoribus debitum conjugale denegant, damnantur.

Eadem de Leandro tradit Casp. Schuzius *lib. 2. Chron. Pruss. fol. 88. b.*

seq.

seq. Omittit tamen tria postrema capita, indicans tantum plura id genus à Leandro contra Romanam Ecclesiam fuisse proposita. Addit intusper ad illud, quod sexto commemoravimus loco, Missas, jejunia, &c. ad salutem aeternam EX OPERE OPERATO nihil conferre, quod in Grunovio additum non reperitur. Et sanè ita hoc Leandrum intellexisse, ex Wiclephi ejusque Sectatorum dogmatibus probari potest. Illud etiam, quod num. VII. à Grunovio positum atque ab Hennebergero in *Comment. ad Tab. Prussic. pag. 297.* recoctum est, apud me fidem nullam meretur. Contrariatur enim aliis capitibus, præcipuè secundo, ubi manifestè Leander invehitur in homines flagitiosos. Quod si conjectura hic aliquis dandus est locus, dicere possemus, Leandrum docuisse, Bonis operibus nostris vitam aeternam nos consequi non posse, sed eam dari credentibus & meritum Christi sibi applicantibus; Fidem tamen illam non debere esse sterilem, sed per charitatem aliaque Bona Opera efficacem. Ad hæc Leander adeò certus fidei suæ fuisse memoratur, ut etiam totum Clerum Prussicum in arenam provocare non dubitavit, proposito insuper igne & ferro ei, qui hæreseos convinceretur. Sic enim Grunovius: *im ersten Jahr (Conrad Wallrads) Hoemeisters rey schrieb sein Doctor ins ganze Land zu disputiren umbs Feuer diese Stuck &c.* De obitu Leandri Mislenta: *Provocatus, inquit, ad Colloquium Marienwerderense cum monachis instituentiam, eoque contendens, incidit in lacunam argillaceam solito profundiore aqua repletam; in qua etiam suffocatus interiit.* Haufit hæc Mislenta ex Hennebergeri Commentariis *pag. 310.* Hennebergerus autem, ut pleraque omnia, ex Grunovio. Ego autem & hæc à malevolis esse conficta existimo.

XIX. Extinguendo Wallenrodio & Leandro, tantum abest, ut secta Wiclefitarum hic in Prussia extingveretur, ut etiam majora subinde caperet incrementa. Circa An 1414. ortæ sunt inter majorem minoremque Nobilitatem variæ contentiones, quas quidem primum excitaverat honorum cupido, ut minori quoque Nobilitati dignitates conferrentur; auxit tamen eas nimium quantum diversitas Religionis. Siquidem major nobilitas, dubio procul Wallenrodii Magistri & postea Wilhelmi Comitis de Cazenellenbogen, qui Wiclefite erant addicti, auctoritatem secuta, favebat nobis his opinionibus impensius. Minor autem Nobilitas execrabatur easdem. Sed procedente tempore factum est, ut & Minor Nobilitas doctrinam Wiclefi amplecteretur, infamæque insuper plebi hac in re suo præiret exemplo. Sed & Clerus ipse
jam

jam nutabat. Quippe Monachi passim claustra sua derelinquentes, uxores ducebant, connivente ad id Henrico Plavenio Magistro, eo dubio procul sine, quemadmodum vult Grunovius, ut incolæ Prussiæ multiplicarentur, essentque quos hostibus posset opponere. Potissima vero causa cur hæc Plavenius Magister permiserit non est alia, quam quod ipse ab hac religione non erat alienus. Inter crimina certè, quæ ipsi à Clero objiciebantur, est hoc longè maximum, quod esset Wiclefita hæreticus, cum omni aula sua, sicut hæc omnia candidè recenset Grunovius *Tract. 15. cap. 4. 5. 6. & 7.* Utinam eodem ubique candore usus fuisset in enumerandis Wiclefitarum in Prussia degentium opinionibus. Dicit autem earum hæc fuisse capita :

1. Sacramentum post mutationem manet panis, ut ante fuerat, non fecus atque ille, qui ex servo fit Dominus, manet idem homo, qui ante fuerat.

2. Sacramenta dependent ex dignitate Sacerdotis, ita ut si ille sit peccator sacramentum sit nullum.

3. Missa excogitata est à Monachis avaris & Sacerdotibus ad homines decipiendos.

4. Malè Christus fecit, quod in deserto lapides non mutaverit in panes, cum Deus Pater jussit, ut per miracula Diaboli & homines converterentur.

5. Quem pœnitet peccatorum suorum, ille non habet opus ea Sacerdoti confiteri : sed Deo peccata sua confessus à Sacerdote petat absolutionem.

6. Papa, qui in peccato est mortali, potestatem in Christianos nullam habet, potest tamen Imperator injungere, ut Papæ præstetur obedientia.

7. Omnia Romanæ Ecclesiæ decreta post Urbanum VI. sunt à Diabolo, cui se Pontifices & Cardinales dederunt, ut essent Domini.

8. Non licet per Evangelium Monachis aliisque Clericis possidere Bona immobilia.

9. Exsecrationes & interdicta Romanæ Ecclesiæ sunt signa hæreseos.

10. Omnis Christianus potest Evangelium prædicare, prout Spiritus Dei per arcanas revelationes eum edocet. Et qui hoc prohibet, hæreticus est.

11. Magistratus secularis potestatem habet in corpus & fortunas secularium juxta atque Ecclesiasticum incolarum sibi subditorum.

12. Qui decimas exigunt, fures sunt igne digni.

13. Preces cum omnes tum illæ præcipuè, quæ pro aliis funduntur, nullam habent efficaciam.

14. Monachis mendicantibus nihil est dandum. Dominicus & Franciscus condemnati sunt, quod doctrinam introduxerunt, quæ est contra expressum Dei verbum: crescite & multiplicamini.

15. Qui castitatem vovent, Proditores Christi sunt.

16. Sacerdotes, qui pecuniam sumunt pro celebratione missæ, vigiliarum, dierum festorum &c. sunt proditores Christi.

17. Qui vult salutem æternam consequi, vivat ut libet.

18. De iis quæ in terris fiunt, nihil novit Deus, nulla quoque est providentia divina, sed omnia casu fiunt.

19. Sacramenta, Sacerdotia, unctioem extremam & Christianam excogitarunt Sacerdotes.

20. Honores Academici tituli que Doctorum, Magistrorum aliorumque sunt à Cacodæmone excogitati ad homines infatuandos.

21. Qui condiderunt monasteria, eaque dotarunt, sunt volantes cacodæmones.

22. Monachi Ordinis Prædicatorum & minorum sunt Antichristi Præcursores, quia, quod alios docent, ipsi non faciunt.

23. Papa Romanus, Patriarchæ ipsius, Cardinales, Episcopi, sunt Synagoga Satana.

24. Credere, quod Papa sit supra omnes Christianos, est contra fidem Jesu.

25. Indulgentiæ sunt à Romanis inventæ ad emulgendas pecuniâ crumenas & exinaniendas.

26. Qui alteri jurejurando aliquid promittit, & promissa exsolvit, peccat contra Evangelium.

27. Nisi Monachi & Moniales monasteriis relictiis conjugia contrahant, & suarum manuum operibus sese sustentent, salvari non possunt.

28. Vicarius Christi in terra est Cæsar, Reges & Principes, qui his obedientiam negat damnabitur.

Hæc capita recenset Simon Grunovius *Tract. 15. cap. 4.* Ex quibus tamen nemo non intelligit, quædam istis hominibus tribui, quæ ipsis ne in mentem quidem fortasse venerunt; quædam etiam aliter ab ipsis intellecta

tellecta in sententiam deteriore detorqueri. Ad prius genus pertinent num. IV. & 18. Ad posterius num. 17. & 26. Non negaverim tamen fanaticos quosdam homines & id genus hærefes per Prussiam spargentes sub specie Wiclefitarum latitasse ac venenum suum longè lateque insidiosius diffudisse, quos tamen Wiclefitæ & Hussitæ pro suis nunquam agnoverunt. Fidem facit huic rei Grunovius ipse, qui Henricum Plavenium Magistrum generalem Wiclefitarum sectæ fuisse additissimum testatur *Tract. 15. cap. 5. & 7.* concedit tamen eundem Magistrum multos ob fanaticas quasdam opiniones Prussiâ expulisse *loc. cit. cap. 5.* Non omnia igitur possunt Wiclefitis tribui, quæ tunc temporis passim per Prussiam spargebantur.

XX. Sub imperio Michaelis Kuchmeister à Sternberg, videlicet An. 1414. vixit Gedani Guntherus Tilman (Tidemannum eum vocat, Schuzius) in templo cathedrali Pastor, cujus soror nupserat Præconsuli, Consuli Gedanensi nomine Gert von der Beck. Hic Tilmannus cum esset Discipulus Hieronymi Pragensis, ut Grunovius habet, vel Hussi, ut Schuzius docet, vel etiam utriusque, diligenter etiam dogmata Hussitarum Commendatore Arcis Rudolpho ab Eilenstein, Gerardo Bekio Consule, & Monachis Urbis, promoventibus, disseminabat. Soli Dominicani se Tidmanno sive Tilmanno opponebant. Parum tamen tunc efficere potuerunt Hussitarum Patroni, cum paulò post Commendator Arcis (Consulem quoque addit Grunovius, sed perperam. Vid. Schuz. *fol. 110.*) & Tidmannus essent una hebdomade non sine suspitione veneni extincti. Grunov. *Tract. 15. cap. 9. fol. 330. seqq.* Aliis quoque in locis Hussitarum conatibus acerbis obviam itum. Magister enim Michael Sternbergius in Generali Ordinis Conventu Brunsbergæ Anno 1416. die Circumcisionis Domini habito lege promulgatâ sanxit, ut qui in hac hæresi moreretur, sepulturâ honestâ careret. Et si quis talem hominem sepelire ausus fuerit, 30. marcis gravis æris mulctaretur. Grunov. *Tract. 15. cap. 8.* Neque hic substitit Sternbergius, sed alia insuper tentavit, Cum enim animadvertisset, Chronica Prussiæ illis temporibus conscripta Wiclefitis & Hussitis favere, iussit ea conquiri. Sed multi Prussorum, id quod erat suspicantes, Chronica illa partim occultè servabant, partim etiam muris includebant, ne in manus Cruciferorum pervenirent, disertis id verbis attestante Grunovio *Tract. 15. cap. 8. fol. 326. seq.* Quod si illi libri adhuc superessent, longè plura de Hussitis eorumque dogmatis cognoscere liceret. Jam ea, quæ de ipsis novimus, non nisi ex Hussitarum hostibus insensissimis novimus. XXI,

XXI. Paulo Bellizero de Rusdorff Prussiam administrante, non minus hic Wiclefitæ & Hussitæ florere. Regiomonti ipsos circa annum 1423. docuisse, auctor est Grunovius *Tract. 15. cap. 13. fol. 340.* Anno 1431. fuit Thorunii Doctor Andreas Pfaffendorff Hieronymi Pragensis discipulus, qui in templo D. Joannis Husii doctrinam propugnando eorum deduxit, ut Monachi Ordinis Prædicatorum ex æde D. Nicolao sacra ejicerentur. Et cum esset Ordinis Teutonici Sacerdos, causam ejus contra Monachos defendit Commendator. Recepti quidem sunt postea Monachi, sed non nisi jure jurando interposito, ne in posterum Doctori Pfaffendorffio molesti essent. Impetravit deinde Pfaffendorffius à Paulo Bellizero literas, quibus ipsi libera dabatur potestas, ubicunque locorum in Prussia vellet, docendi. Cæterum contentiones ordinum Prussiae impedimento fuere, ne, quod sibi proposuerat, per totam Prussiam dogmata sua disseminaret; progressus tamen est Gedanum, ubi promotore Gerharde de Bek Consule, de quo paulò antè diximus, & Commendatore Gedanensis arcis monachos in arenam provocavit, de controversis fidei capitibus cum illis disputaturus. Quæ sub hæc Gedani turbæ sint exortæ, copiosè enarrat Schuzius, ita tamen, ut hæc omnia non ad Annum 1431. ut Grunovius, sed ad Annum 1415. referat. Vid. Schuz. *lib. 3. fol. 110.* Dogmata hujus Pfaffendorffii sequentibus Grunovius complexus est capitibus:

1. Quilibet in fide sua potest salutem æternam consequi.
2. Petrus non peccavit cum abnegaret Christum, quia hoc ipsum Deus ita præordinaverat.
3. Qui Prælatus subditos sibi homines aliquid jubet, quod est contra Evangelium, Proditor est ipsorum, nec ei obedientia præstanda.
4. David non peccavit cum interfecto Uriâ Bethsabam uxorem duxit. Domino namque licet suis uti quemadmodum ipsi placet.
5. Urias damnatus est, quia uxori non cohabitavit. Eademque ratione damnabuntur omnes, qui conjugium prohibent.
6. Qui cibum, candelas aliaque offerunt & sacrificant, fidem suam commaculant, quod imagines colunt contra Dei mandatum.
7. Jejunia non sunt licita, præsertim conjugibus, quibus opus est viribus ad solvendum conjugii debitum conjugale.
8. Qui diebus Dominicis in Monasteriis aliisque templis monachos audiunt concionantes, ut Sacramentis indigni è grege Ecclesiastico sunt proscribendi.

9. Papa vel alii Episcopi non habent potestatem, quemquam, è cœtu Ecclesiastico ejiciendi, nisi hoc Princeps illius terræ admiserit.

10. Confessio peccatorum bona est; sed monacho peccata confiteri, impium est.

11. Qui ad imaginem procumbit, idololatra est.

12. Quod ad externum templorum cultum impenditur, tanti damnationem accelerat.

13. Sacerdotes à Dominis suis investiti semper apti sunt ad preces fundendas, etiamsi una nocte cum decem mulieribus concubant.

De superbia Doctoris hujus & fastu itidem nonnulla notavit Grunovius. Dicit enim, cum Gedani Monachos ad disputationem provocasset, illique comparuissent, Pfaffendorffium cum ipsis disputare noluisse, quod nullum inter se haberent Doctorem Theologiæ, qui Pfaffendorffio esset æqualis. Dicit insuper Pfaffendorffium ad Concilium misisse libellum, quem ita inscripsit: *Doctor Andreas de Villa, Presbyter favente Deo Ordinis Divæ Mariæ, Patriæ lumen, Domûs Teutonicæ numen, Monachorum Dumen &c.* Ad extremum, ut Grunovius refert, cecinit *παλινοδία* Doctor Andreas atque in fide Catholica obdormivit. Hæc omnia Grunovius in Chron. MS. Germanico *Tract. 15. fol. 347. seqq.* Schuzius de Palinodia nihil habet, sed dicit, tumultu Gedani oborto, magistrum Ordinis Teutonici Husfitarum dogmata prohibuisse: Doctorem autem Andream in itinere, cum Thoronium redire vellet, obiisse. Vid. Schuz. *lib. 3. Chron. fol. 110.*

XXII. Hæc erat facies Ecclesiæ in Prussia ante bellum Polonicum, quod vocatur magnum. Eo tamen adhuc referri potest secta TAULERISTARUM, Joannis Tauleri doctrinam profitentium, tempore Pauli de Rusdorff generalis in Prussia Teutonici Ordinis Magistri. Tales fuisse perhibentur duo deviginti Fratres ex Ordine Cruciferorum. Hi à Magistro poscebant villam Grunhoff in Samlandia, unâ cum quatuor adjacentibus pagis, sibi concedi, quo facilius regulas Tauleri, quæ passim in Concionibus ipsius occurrunt, observare possent. Sed nihil tale à Magistro potuerunt obtinere, neq; tamen vinculum illud propterea dissolverunt. Vid. Henneb. *in Comment. pag. 143.* & Cœlestin. *Mis-lenta loc. cit.* In ipso bello magno multæ sunt in Prussiam expeditiones ab Husfitis ex Bohemia susceptæ, sed an sectam suam latius propagarint, difficile dictu est. Crediderim immanitatem Bohemorum, quam hic non rarò experti sunt Prussi, multos à secta Husfitea abduxisse. Cum enim

enim ante bellum tota propemodum Prussia dogmata Husitarum approbasset, ut auctor est Grunovius *Tract. 15. cap. 21. fol. 375.* deinde confecto bello Polonico sine ulla notabili reformatione Prussi opiniones Husitarum dimiserunt, adeo ut rara, imò penè nulla sint ipsorum vestigia relicta.

XXIII. Friderico Misniae Marchione Magistro, concessit in Prussiam ex Batavia mirabile genus hominum ex artificibus sellulariis aliisque otio indulgentibus nebulonibus. Hi electo sibi Duce Italo quodam Clerico, totam Prussiam peragrabant, vestes habebant candidas; incedebant nudis pedibus & aperto capite sive æstivo sive brumali tempore. Portabant ligneam crucem eamque brachiis impositam. Cibuserant fructus arborum & plantarum, nimirum poma, pyra, cerasa, nuce &c. carnes vero animalium, ut & pisces vel attingere, nedum comedere, piaculum erat. A vestitu nomen sortiebantur, ita ut dicerentur STOLATI, vel Germanicè *Küttelbrüder*. Singularem præ se ferebant pietatis speciem, qua multorum hominum liberalitatem erga se provocabant. In defectu rerum omnium, nihil defuit tamen. Quo se vertebant, parata fuerunt omnia. Regiomontum delati, liberaliter in foro Veteropidano communi (im *Allstätt. sehen Gemeingarten*) sunt accepti. Hinc agmine facto in Lithvaniam contendunt, inde in Tartariam & Turciam progressuri. Sed deficiente comœatu, pars in itinere subistere, pars ab hominibus harum rerum ignaris cæsi periere. Vid. Casp. Schuz. *lib. 9. Chron. Pruss. fol. 403.* D. Cœlestinus Mis lenta in *Prolegomen. ad Corp. Doctr. Prut. Lit. d.*

XXIV. Sub initium Seculi superioris condidit Lucas Episcopus Warmiensis Warmiæ sive Frauenburgi Monasterium S. Antonio dicatum, in eoque aliquot monachos sanctitate conspicuos collocavit. Ordo hic magnam sibi sanctitatis opinionem acquisivit, ita ut multi essent, qui prolixâ ipsi munificentia prosequerentur, sustentarentq;. Ceterum procedente tempore successerunt his alii Fratres, prioribus dissimiles, qui ventrem quam sacra curabant impensius. Persuadebant enim miseris hominibus S. Antonium Patronum suum in cœlo Dominum esse ignis: se quoque non esse monachos; Sed S. Antonii Dominos: Si quis S. Antonio porcum aliamve stipem offerret, eum nulla damna in jumentis subiturum; Item si quis Fratrum horum porcis, qui campanulam auribus appensam habebant, ut ab aliorum porcis facillè discernentur, modium frumenti offerret, eum pro singulis modis 5. annorum

indulgentias habiturum. Hiberno tempore domos obibant, pro S. Antonii porco dimidiam hordei mensuram exigentes. Qui autem in societatem recipiebantur, eos mensuram integram pendere oportebat. His aliisque rebus adeò inter rusticos etiam evilvere, ut vulgo porcorum Papæ, vel Porcini Episcopi vocarentur. Ad extremum Fabianus Episcopus Warmiënsis eos non ferendos amplius censens, ea omnia, quæ ipsis fuerant à Luca Episcopo attributa, planè ademit. Quare Monachi loco & Nosocomio relicto, recesserunt. Vid. Thom. Treterus *in Vita Luca Episcopi Warmiënsis XVI.*

XXV. Postremò progredimur ad Alberti Marchionis Brandeburgici, ultimi Ordinis Teutonici Magistri & deinde primi Prussiæ Ducis tempora; quibus doctrina Evangelica per D. Lutherum à variis corruptelis repurgata, in hanc terram invec̃ta est. Electus est Albertus in Magistrum Ordinis Teutonici An. 1511. Proximo autem, nimirum An. 1512. d. 22. Novembr. in Prussiam venit quadringentorum Equitum comitatu stipatus. Prima ejus cura fuit jugum Polonicum excutere, quapropter in verba Regis Poloniæ jurare detrectans An. 1518. in Conventu Berolinensi cum Imperii Principibus de Prussia liberanda consilia contulit. Reversus in Prussiam An. 1519. die Veneris ante medium jejunii Quadragesimalis instituta est Regiomonti ultima supplicatio, sive ut vulgò vocant, Processio, pompam hanc condecorantibus Alberto Magistro, Wilhelmo Marchione Brandeburgico, Erico Duce Brunsvicensi, item Jacobo von Dobeneck & Georgio de Polentz, illo Pomesaniensi, hoc Sambienſi Episcopis. Neque posthæc aliam in Prussia Ducali Supplicationem iis ritibus peractam esse, certum est. Eodem anno cum Rex Poloniæ Sigismundus I. Alberti Marchionis molimina animadvertisset, melius esse rato prævenire quam præveniri, bellum Prussiæ d. 28. Decembr. denunciat, quod etiam deinceps per aliquot annos est gestum. Inter medios bellorum strepitus tubarumque clangores sonus Evangelii totam Prussiam, maximè verò illam partem, quam Ordo Teutonicus possidebat, excitavit. Etenim An. 1520. Georgius à Polentz J. U. Licentiatus Sambienſis & Erhardus Queis Pomesaniensis Episcopi doctrinam Evangelii puriorem sunt amplexi. Ipse Dux Albertus Noribergam proficiscens Lutherum in Saxonia salutavit jamque cum ipso de regimine Prussico in melius commutando consilia contulit, quod etiam Luthero præbuit ansam, ut Epistolam ad Equites Ordinis Teutonici scriberet, eosque ad conjugia contrahenda invitaret. Habetur

tur dicta Epistola *Tom. 2. Jenens. German. fol. 192. seq.* Anno 1523. misit Lutherus, postulante Alberto duos in Prussiam Theologos D. Brismanum & Amandum. Ille primam Evangelicam habuit concionem in templo Cathedrali, quod in insula Kniphoviana est die 27. Septembr. Hic verò in templo Veteris urbis primum pro Cathedra Ecclesiastica verba fecit Dominicâ Primâ Adventus ejusdem Anni: sed postmodum à Senatu Veteris urbis ob conciones acriores loco submotus est. Hinc An. 1524. Paulus Speratus in Prussiam missus, imagines à pueris & ultimâ hominum fæce ex templo Kniphoviano deturbari passus est. Factum id est eodem anno die Martis post dominicam Invocavit. Deinde illo ipso anno feria tertia Paschatos Monachi sive Fratres Bullati ex Cœnobio, sumptibus Claræ Joannis Schonbergii viduæ An. 1517. fundato, profugientes, aliò se contulerunt. Ad extremum An. 1525. Albertus Magister ab omnibus Principibus Germanici Imperii derelictus in clientelam se Sigismundo I. Regi Poloniæ dedit, simulque positus Ordinis Teutonici Insignibus, habitu & nomine primus Prussiæ Dux creatus est. Hoc factò religionem quoque Pontificiam penitus ex Prussia sibi subjecta proscripsit. Conscripta est eodem Anno Agenda Ecclesiastica, auctoribus Georgio à Polentz & Erhardo Queis Episcopis. Ut autem Albertus introductam recens religionem à quavis corruptelâ deinde tueretur, perpetuamque redderet, salutaribus eidem prospexit Constitutionibus. Præter Agendam enim illam Ecclesiasticam, de qua paulò ante, celebrata est An. 1530. Synodus Provincialis, jam laudatis Episcopis Præsidentibus, in qua præscripta est certa vivendi formula. His ritualibus libellis additum est deinde Corpus Doctrinæ Prutenicæ. Post hæc, videlicet An. 1544. edita est ab Alberto alia Agenda Ecclesiastica. Cum verò eâ de causâ variæ inter Theologos essent exortæ controversiæ, Albertus, ut Ordinibus Prussiæ satisfaceret, conscribi jussit An. 1558. tertiam Agendam per Johannem Aurifabrum, vel alium quendam Theologum. Sed cum & huic An. 1566. in Conventu Prussiæ Provinciali contradiceretur; Albertus, ut exacerbatos multorum animos deliniret, evocavit ex Germania Johannem Morlinum & Martinum Chemnitium, qui Anno 1567. in Prussiam venientes non solum novam Agendam, ut vocant, Ecclesiasticam (*Kirchen-Ordnung* Germani vocant) sed etiam repetitionem Corporis Prutenici conscripserunt. Impressa est dicta Agenda An. 1567. & An. 1568. quæ editiones etiam hoc Seculo, nimirum An. 1609. à Sereniss. Johanne Sigismundo Electore & Duce Prussiæ

con-

confirmata sunt. Repetitio autem Corporis Doctrinæ Prutenicæ impressa est An. 1567. d. 9. Julii & 1570. bis, cum confirmatione Ducis Alberti. Vid. D. Coelestinus Mislenta in *Dissertat. Proæmiali ad Corp. Pruten. Lit. d.* Neque hic substitit Alberti pietas. Cum enim post Reformationem in Prussia viri docti deficerent, ut hunc suppleret defectum, accedentibus præsertim Ordinum Prusiæ sollicitationibus, instituit An. 1541. d. 24. Octobr. Gymnasium Regiomontanum, in eoque doceri jusfit non lingvas tantum Latinam, Græcam & Hebraicam, sed Theologiam etiam, Jurisprudentiam & Medicinam aliasque liberales artes. Promisit super ea se hoc Gymnasium (das *Particular* vocatur in Constitutione) majoribus Privilegiis aucturum & in Universitatem sive Academiam transmutaturum. Neque intra verba solum stetit hæc promissio. Nam An. 1544. Academia Regiomontana erecta est; ita tamen, ut simul etiam Pædagogium ei esset adjunctum. Primæ Constitutiones Academicæ & Pædagogii conditæ sunt An. 1546. Constituitur in iis præter Professores in Academia, etiam Archipædagogus & quatuor Lectores seu Hypodidascali, qui juventutem in Pædagogio bonis literis imbuerent. Vide Statuta Pædagogii An. 1611. typis impressa. Tandem An. 1619. d. 3. & 4. Octobr. per Commissarios à Principe missos dictum Pædagogium abrogatum est, quæ abrogatio eodem anno ab Alberto Duce est rata habita d. 17. Octobr. Constitutiones autem Academicæ, quas An. 1546. latas esse diximus, renovatæ sunt An. 1554. quas itidem Albertus Dux confirmavit. Privilegia Academicæ dedit idem Albertus An. 1557. quæ deinde An. 1560. d. 8. Martii Sigismundus Augustus Rex Poloniæ auctoritate suâ roboravit, Privilegia insuper Cracoviensis Academicæ eidem adjecit. Hæc Privilegia promulgata sunt simul cum Regia Confirmatione magna cum pompa in templo Cathedrali Anno 1561. d. 30. Septembr. præsentem aulam & Magistratibus trium urbium Regiomontanarum. *Hæc ex Actis Academia Regiomontana deprompta sunt omnia.*

XXVI. Sed & Prusiam Regiam nunc ingrediamur, quæ fuerint in ea Religionis per D. Lutherum pristino restitutæ nitori Origines investigaturi. Et quidem de Gedanensi urbe nobis primo loco erit agendum. Anno Christi 1522. erat in Veteri urbe Sacerdos, cui nomen Jacobus Finkenblok. Hic dicto anno d. 13. Julii die S. Margarethæ in monte, Hagelsberg dicto, primam Lutheranam habuit concionem maximo cum omnium Auditorum applausu, qui eum postea ad S. Gertrudis deduxere,

duxere, ubi subtilia suggestu exstructo Dominicis festisque diebus verba ad populum faciebat. Imminente verò hyeme in templo Corporis Christi conciones habebat, ingenti hominum multitudine undique confluente. Cum hoc ipsam Sigismundus I. Rex Poloniae crebris certisque nunciis intellexisset, frequentibus edictis An. 1523. nimirum in Januario, Febuario, Augusto, Septembri, Novembri & Decembri missis severè mutationem omnem in Religione prohibuit. Itaque Jacobus Finkenblok Wittebergam abiit, unde nihilominus paulo post à Cive quodam Gedanensi opulentissimo von Velcken aliisque revocatus est. Proximè subsequente anno (1524.) Episcopus Cujaviensis cum Archiepiscopo Gnesnensi Dantiscum veniens, inquisivit in Sacerdotum doctrinam & mores, cumque aliquem, cui nomen Paulus, ad D. Joannis Luthero addictum deprehendisset, in vincula ipsum conjecit. Populus autem Gedanensis cum in urbe, quid ageretur, percubisset, palam concurrere, fremere, hospitium Episcopi circumfistere, liberationem denique Pauli minus etiam intentatis postulare. Hic Episcopus cum concitatae plebis furori resistere se non posse cerneret, reddidit ipsi Sacerdotem. Nihilominus neque eo modo securitati suae satis prospectum animadvertens, clam se ex urbe, infecta re, subduxit. Non cessavit tamen postea variis fulminare interdicitis. Plebs autem hæc nihil morata; postquam semel, quantum in viribus suis esset, didicerat, jam palam Sacerdotibus Pontificiis illudere & obloqui. Exemplo est quidam Bernhardus ab Eyden/ qui D. Alexandrum Ord. Francisci Minoritam An. 1525. die Dominico ante Conversionem Pauli horis matutinis cathedram conscensurum maledictis incessere non dubitavit. Et cum propterea in carcerem esset à Magistratu coniectus, orta est in populo seditio, quæ à meridie demùm in nervum erupit. Cum enim in templo B. Virginis Jacobus Schwarze concionem haberet, Johannes Schulz/ non unus ex Magistratu, ut vult Paulus Piascius *in Chron. pag. 48. (41.)* sed nauta, ad altare S. Annæ tumultum excitavit, quò concitatus atque inflammatus populus convolare, portas cardinibus suis dimovere, Magistratum Veterem deturbare, novumque creare. Hos tumultus ut componeret Sigismundus I. Rex primò Gedanenses dicto anno mense Decembri in aulam citat, facti rationes reddituros. Illis autem non comparentibus, ipse Rex itineri se accingit, venitque An. 1526. d. 8. Martii Mariæburgum: inde d. 17. April. Gedanum ingreditur, ubi inquisitione instituta Joannem Schulzium, cum tredecim aliis, qui tumultus

illius antesignani & coryphæi habebantur, capite plecti jubet, Magistratum veterem restituit, aliaque multa successu temporis (quatuordecim enim hebdomadis Gedani commoratus est) mutat. Repressus tunc purioris defæcatorisque doctrinæ cursus, eò validius posthæc refractis obicibus prorupit totumque ferè Gedanum fœcundavit. Siquidem An. 1536. Pancratius Klein omnium Ordinum consensione incorruptam jussus est docere fidem; nondum tamen ausus est quisquam sacramenta more Lutheranorum administrare. Quin & ipsam verbi divini puram & ex præscripto Christi & Apostolorum institutam prædicationem inhibere conati sunt plurimi. Nam An. 1544. Gedanum venientes Samuel Maciejowki Plocensis, Nicolaus Dzierzkovvski Cujaviensis & Tidemannus Gise Culmensis Episcopi, statim Pancratium ad se, ut doctrinæ suæ rationem reddat, citant, cumque ille sese sisteret intrepidus, parum absuit, quin ex urbe abductus fuisset: sed vigilantia populi Gedanensis periculis, subductus est innocens. Posthæc Anno 1552. venit Sigismundus Augustus Gedanum, instinctuque Episcoporum Lutheri Sectatoribus interdixit, ne suas opiniones disseminare auderent; sed placatus postmodum liberum religionis exercitium indulgit. Hinc An. 1555. (ex quorundam sententia 1556.) in templo D. Jacobi sub utraque specie Sacramentum cœnæ Dominicæ administrari cœpit, quod exemplum deinde Sacerdotes in aliis templis sunt secuti, frementibus quibusdam Episcopis Polonicis. Ad extremum An. 1557. Magistratus Gedanensis à Sigismundo Augusto Vilnæ Fer. 2. post Festum Visitationis Mariæ obtinuit Privilegium, sacramentum cœnæ Domini sub utraque specie administrandi. Sed & de Gymnasio Gedanensi quædam strictim nobis erunt commemoranda. Anno 1555. d. 22. Septembr. templum SS. Trinitatis cum monasterio adjuncto Senatui obtulit Johannes Rollau, qui ex monachis erat superstes, ubi paulò post Schola instituta est, in qua An. 1558. primùm docere cœpit Johannes Hoppius Rector. Sed cum Professoribus exigua essent attributa salaria, vix quisquam Doctorum ibi subsistere potuit, quæ etiam causa est cur Gymnasium illud ingeniis eo tempore non effloruerit. Accessit dehinc Bellum Polonicum Anno 1577. gestum, quo durante studia planè jacuerunt. Confecto demùm bello, liberaliora constituta sunt stipendia vocatique ad Gymnasium D. Jacobus Schmidius Arnoldi Schmidii Senatoris filius, & Lucas Lossius, quibus successu temporis alii sunt additi liberalium artium Professores. Vid. de his David Chytræus in *Continuatione Schu-*

Schüzii fol. 505. Henneberg. in Comment. ad Tab. Pruss. pag. 91. seqq. Anonymus quidam in libro An. 1651. edito quem inscripsit: Historischer Auszug von Veränderung der Religion in Danzig. Stephanus Damalesvicius in Vita Episcoporum Wladislavienfum. Reinholdus Curike in Chronico Gedanensi lib. 4.

XXVII. Quod autem ad alias Urbes Prussicas attinet, explicatu difficile est, per quos illæ primùm conversæ sint verbi divini præcones. Ex usu tamen fore putamus, si breviter indicaverimus, quando ipsis liber Augustanæ Confessionis usus sit concessus. Et quidem THORUNIENSIBUS Privilegium Religionis per D. Lutherum repurgatæ (jamque ab anno 1525. Thorunii per nonnullos spargi cœptæ, ut disertis verbis testantur Acta publica ad An. 1526.) liberè exercendæ dedit Sigismundus Augustus Rex An. 1557. d. 25. Martii, teste Benedicto Morgenstern in lib. de Ecclesiâ p. 81. Ejus rei memoria recolitur quotannis eodem illo die 25. Martii in quem incidit Festum Annunciationis Mariæ. Habuerunt autem indè nostri cum Romanæ Confessionis hominibus templa communia, donec tandem inter utramque partem ita conventum est, ut Romanæ Religionis homines retinerent templum Parochiale D. Johannis: nostrates verò templum D. Mariæ. A quo Gymnasium Thoruniense sit conditum in Animadversionib. nostris ad part. 3. Chron. Diuburg. cap. 1. diximus. ELBINGENSI Urbi Privilegium Religionis per D. Lutherum reductæ dedit Sigismundus Augustus An. 1558. Petricoviæ die. 22. Decembr. Cujus rei memoria quotannis Dominica Oculi solenniter celebratur. Gymnasium Elbingense institutum est An. 1598. M. Johanne Sprengel à Röbern Cof. M. Alberto Ifendorf Cof. M. Andrea Neandro Senatore, Scholarchis. Primus dicti Gymnasii Rector fuit M. Johannes Mylius Iglaviensis. MARIÆBURGENSIBUS super hac re Privilegium ab eodem Sigismundo Augusto An. 1569. d. 24. April. Proximè subsequente Anno, videlicet 1570. MEVENSIS CIVITAS Privilegium, quo ipsi libertas Religionis concessa est, à Sigismundo Augusto obtinuit. Præcipua ex duarum posteriorum Civitatum Privilegiis verba citat Scriptor Anonymus von Veränderung der Religion in Danzig. ad An. 1570. & sub calcem libri. Idem sine dubio Sigismundus Augustus Privilegia super libero Religionis exercitio reliquis etiam Civitatibus Prussicis dedit. Cur autem Sigismundus adeò promptus fuerit in his Privilegiis concedendis, ex verbis Pauli Pfafecii Episcopi Præmisliensis palam discimus, quæ sic se habent: Si-

gismundo Augusto Sigismundi I. filio succedente in Regnum gravibus laboravit tota Polonia pro Religione Catholica ab hæresibus defendenda. Rex enim ipse inter manus alienigenarum enutritus, ad eos eorumque institutum fuit propensor, & licentiosam vitam agens in Catholica pietate solenda remissior. Quod autem deterius, inclinatio erat ad scientias curiosas, in eisque utebatur operâ Germanorum hæreticorum, qui familiaritate Regis securi, liberius errores suos divulgabant, ut non pauci ex Regiis (mos est aulicorum) non inviti nec segniore Ecclesiastici Regis in exemplum concederent. Plurimi etiam Germani Origine questis domiciliis & cognationibus in Polonia opibus & potentiâ sub illud tempus successerant, Germanicâ suâ proclivitate, ut Æthiops pelle nec in Nepotibus immutata. Hæc Piafecius in Chron. pag. 48. (41.) Quod autem in Prussia Lutheri discipuli tantos fecerint in disseminanda doctrina sua progressus, ejus culpam Piafecius conjicere videtur in quosdam Wladislavienses sive Cujavienses & Culmenses Episcopos: Immo, inquit, & isti (Senatores Ecclesiastici) nutare ceperant. Titelmannus Episcopus Culmensis & postea Varmiensis, strictiori familiaritate Erasmo Roterodamo conjunctus ejus opiniones & dogmata palam celebrabat. Joannes Dantiscus ejus successor in utroque illo Pontificatu perpetuas amicitias & prophetarum literarum commercia cum præstantioribus Scholarum hæreticarum Magistris habuit — — Joanne Drojowski Episcopo Wladislaviensi spectante palam & connivente Gedanum introducta sunt hæresis. Et sic etiam Prussia Regia, excepto Varmiensi Episcopatu, (ex quo Lutheranos ejecit Mauritius Ferber Episcopus Varmiensis, ut supra diximus) & Magnâ parte Culmensis & Lobaviensis Provinciarum, Religionem dictam amplexa est; ita tamen, ut in plurimis locis Romano-Catholici sua retinuerint templa, quæ etiamnum tenent, licet Auditores habeant paucos, quibusdam etiam in locis fermè nullos, id quod in Insula majore non uno in loco animadvertas. Cautum etiam est satis superque Prussis de Religione recens amplexa non solum in Confœderationibus Regni generalibus, post obitum Sigismundi Augusti, sequentiumque ex ordine Regum, initis; sed etiam in jurejurando Regio, ubi verba notanda: *Pacem quoque & tranquillitatem inter Dissidentes de Religione Christiana tuebor, manutenebo, nec ullo modo vel Jurisdictione nostra vel officialium nostrorum & Statuum quorumvis auctoritate quemquam affici opprimique causâ religionis permittam, nec ipse afficiam ac opprimam.*

XXVIII. Egimus haftenus de Ecclesia puriore, quæ vulgò Lutheranam vocatur, quomodo illa in Prussia cœperit, creverit & adoleverit; jam facere non possumus, quin etiam de FRATRIBUS BOHEMICIS, qui FRATRES UNITATIS vocabantur, opponerenturque in Bohemia Calixtinis, quædam carptim, eaq; qua fieri potest, brevitate subjiciamus. Quamquam enim hodie Fratres illi in Prussia non reperiuntur, tamen Alberti Prussia Ducis temporibus huc ex Bohemiâ emigrarant non pauci. Occasionem hanc fuisse perhibet Adrianus Regensvolscius. Anno 1525. circiter Cal. Febr. decretum fuit in Comitibus Pragensibus, ut templorum propriorum usus Fratribus dictis adimeretur, neque iis potestas fieret publicè conciones habendi, idque sub hoc prætextu, quod Fratrum Religio sola Bohemorum cum Romana Ecclesia reconciliationi obstaret. Occlusa igitur sunt Fratrum templa. Sed cum An. 1526. Ludovicus Hungariæ & Bohemiæ Rex in pugna contra Solimannum Turcarum Imperatorem commissâ occubisset, perturbatis undiquaque rebus, Fratres commodam templorum occupandorum occasionem nacti sunt. Deinde An. 1547. Ferdinandus Rex edicto publicato omnia Fratrum templa signatoriiis annulis adhibitis claudi jubet. Obtulerunt illi quidem Ferdinando Regi, ut & Carolo Imperatori supplicem libellum, crimina, quæ ipsis objiciebantur, diluentes, sed frustra fuere. Itaque cum plurimis ex Bohemia esset demigrandum, præmiserunt ad Albertum Ducem Prussia (qui hoc officii genus antea ipsis ultrò obtulerat) Wilhelmum Krzinecium Baronem de Ronow, ut locum expulsis Fratribus præpararet. Sequuti sunt deinde aliquot centeni per Poloniam, ex quibus multi in Polonia confederunt, alii Prussiam petentes Thorunium primò delati sunt. Caterum cum ibi opiniones suas spargere cœpissent, jussu Regis urbe exclusi, relicto unico sectæ suæ Concionatore in Prussiam ducalem commigrarunt. Nec minor hîc iniuriâ difficultas deprehensa est. Fuerunt enim qui Alberto ipsos reddere suspectos conabantur. Igitur ad examen Regiomonti An. 1548. die 27. & 28. Decembr. admissi, parùm, ut vult Regensvolscius, ab Augustana confessione discrepare visi sunt. Proinde Anno 1549. d. 13. Jan. Quidzini sive Mariæwerderæ diplomate ab Alberto muniti in templum, cujus pars, in qua suo idiomate Bohemi sacra tunc temporis administrarunt, etiamnum templum Bohemicum dicitur, introducuntur. Confederunt etiam aliis in locis Prussia Ducalis, ut Neidenburgi, Gardæ, Holstini, Regiomontio, Dambrownæ sive Gilgenburgi & Soldavia. Præcipui

cipui doctores Bohemici in Prussia fuere Matthias Sionius, Georgius Israel, Petrus Studenius, Joannes Laurentius. Ad memoratum illud Examen Regiomontanum non rarò provocarunt superiore seculo Fratres Bohemici, ac si in illo veram & sinceram, parumque ac nihil ab Augustana confessione differentem se profiteri doctrinam Theologis Prusficis probarint. Verum è contrario Benedictus Morgenstern Pastor, primum Dantiscanus, deinde Thoruniensis, postremo Grudentius longè alia de examine hoc Regiomontano refert. Existimat enim nihil unquam Bohemis magis obesse posse, quam hoc ipsum Examen & Testimonium super hoc ipso eis datum à Collegio Regiomontano, quod Paulus Speratus Episcopus Pomesaniensis nomine Illustrissimi Ducis Alberti, & Collegæ sui D. Georgii à Polentz Episcopi Sambienfis scripsit & subsignavit sicque An. 1549. d. 19. Martii edidit. Etsi enim, inquit Morgenstern, Præsules Prutenici in Procemio Confessionis Anno 1538. Vitebergæ editæ & ore tenus factæ suam laudem Fratribus tribuunt, cum dicunt: *Advenas Bohemos rectè sentire nihilque docere, hæreticum: illorum Confessionem cum Scriptura S. & interpretatione, Veteris Ecclesiæ congruere.* Faciunt tamen hoc ipsum ideo, ut rationem infirmorum habeant, nec statim initio adventûs eos intempestivâ reprehensione offendant, quia non ignota illis erat supra posita, censura Lutheri. Imò secundum illam eos tractant, tanquam linum, fumigans, & Dominus Paulus Speratus jam ante An. 1522. de illis cum adhuc in Moravia doceret cum Luthero contulerat. Ne ergò testimonio Episcoporum Bohemi abuterentur; Præsules subjiciunt hæc verba: *Si tamen revera sentiunt, quod solus Deus novit, ut sint palam professi.* Quod autem confessionem illam anni 38. attinet, Præsules (ne videantur eam probare) noluerunt, ut juxta eam Bohemi docerent: Sed ut Augustana Confessio esset norma doctrinæ in Prutenicis Ecclesiis. Ideo quinque in ordine Decreta Episcoporum Prutenicorum doctrinam præcipuè spectant. Primum Decretum Fratres cum eorum Confessione ter ad Augustanam confessionem adstringit. Et tertio sic inquit: Si quis ergo dogmata illa, quæ Augustana Confessio improbat, ausus fuerit vel clam vel palam in templo profiteri atque docere, is ut hæreticus extra Ecclesiam nostram nisi revocaverit excommunicatus ejici debet. Secundum Decretum schisma eorum taxat ac prohibet. Tertium auscultationem mutuam mandat, ut Polonicus observet Bohemicum Concionatorem, & contra, & addit:

Causa

„Causa autem hujus mutua auscultationis est, ut doceant consentanea
 „Augustana confessioni. Idem repetitur in Quarto. In Quinto manda-
 „tur ut Bohemi Aug. Confessionē convertant in Bohemicam linguam.
 „Sextum Ordinationem ministrorum ipsis adimit. Septimum Bohemo-
 „rum ministros subjicit nostris Pastoribus. In octavo & sequentibus de
 „cæremoniis agitur, & ne in diebus, quibus confessiones fiunt, in cantu,
 „in baptismo infantium, in officio erga parturientes, in obligationibus,
 „quibus Bohemici ministri obstringunt Compatres, in Confessione mi-
 „nistro facienda: in cœna sacra administranda, in stipendiis ministro-
 „rum & scholis ullum scandalum præbeatur. Vigésimum primum &
 „ultimum Decretum repetit mandatum, ut Bohemorum quilibet Ec-
 „clesiasticus minister debeat parere ejus loci ordinario Pastori, atque
 „strictè singula observentur, nihilque innovetur, præter voluntatem.
 „Episcopi. Hæc Benedictus Morgenstern, in *lib. de Ecclesia An. 1598. Francofurti ad Mœnum edito pag. 167. seqq.* Adrianus Regensvolscius agnoscit, quædam in Decretis illis fuisse Fratribus Bohemicis adversa, sed ea dicit à Friderico Staphylo Westphalo, qui posthæc ad Pontificios defecit, contra Ducis promissionem fuisse inserta, *lib. 2. Hist. Eccl. Slavon. Provinc. cap. 11. pag. 196.*

XXIX. In Prussia Regia quos progressus Bohemici Fratres habuerint etiam nobis erit explicandum. Cum dicto supra modo ex Bohemia essent submoti, concesserunt in Poloniam. Inde An. 1548. jussu Sigismundi Augusti Regis pulsi Thorunium veniunt, ibique per aliquot menses commorantes non paucos suæ Religionis sibi parant. Verum & hic à Romanæ Religionis Doctoribus infestantur, tandemque ejusdem Sigismundi Augusti Regis jussu pulsi, relicto novellæ Ecclesiæ concionatore in Prusiam Ducalem perrexerunt. Inter præcipuos antagonistas habuerunt quendam sacerdotem Samuelis Maciejovii Episc. Cracoviensis Cancellarium. Vid. Regensvolsc. *lib. 2. cap. 11. pag. 195.* Interea reliquæ Bohemorum clam nocturnos conventus agebant, omnesque, qui Religioni Romanæ nuncium miserant eorum ministerio utebantur, quia Doctores alios non habebant, neque ut antea fieri consueverat, in vicinas urbes ad sacra peragenda proficisci à Sacerdotibus Pontificiis permittebantur. Tandem ut Senatus occultis his conventibus obviam iret salutique simul suæ consulere, impetravit An. 1557. d. 25. Martii liberum cœnæ Dominicæ sub utraque specie usum, pauloque post ad repurgationem & gubernationem Ecclesiæ, secundum Privilegium sibi indul-

indultum, Doctores Augustanæ Confessionis vocavit, & in his etiam Benedictum Morgenstern, qui statum Ecclesiæ Thoruniensis sub ea tempora optimè exponit in libro supra citato. Videlicet invenit Morgensternius Thorunii varias sectas. Pars Romanam Religionem sequebantur: Multi Swenkfeldianismo laborabant. Plurimi Bohemicis fratribus adhærebant. Gaudebat igitur Morgensternius cum in Ecclesiâ Thoruniensi non paucos invenisset, qui disciplinæ fratrum Bohemicorum essent asvesfacti. Fore namque sperabat, ut non tantum accuratâ verbi divini tractatione conscientiæ à Romanæ Religionis corruptelis expedirentur, verum etiam ipsorum exemplo ad debitam reverentiam, & obedientiam erga ministerium Augustanæ Confessionis auditores invitarentur. Etenim cum antea Rectoris adhuc scholæ Risenburgensis munere fungeretur Morgensternius, inierat cum ipso familiaritatem, D. Joannes Laurentius Ecclesiæ fratrum Bohemicorum minister, qui isthac ad visitandas Ecclesias Bohemicas in Prussia Ducali sæpe transire solebat, ac deprecatione disciplinæ Fratrum ita ipsum in admirationem traxit, ut de fratribus honorificè sentiret. Sed aliter ac putarat Morgensternius, res cecidit. Quanquam enim Thorunii Schwenkfeldianos ad saniozem reduxerat mentem, multosque Romanæ Religionis homines converterat; Bohemici tamen Fratres ejus spem omnino sefellerunt. Audiebant illi quidem conciones diligentissimè, nihilominus in Sacræ Synaxeos usu ab Augustanæ confessionis ministerio se abstrahebant. Morgensternius hoc molestissimè ferens, multos cives Bohemicæ Confessionis addictos hortatur, ne ministerium vili pendant, Ecclesiamque turbent, ostendant denique, si qua emendatione digna in Ecclesia Augustanæ confessionis existimant. Illi verò rogant, expectet proximas Nundinas, tunc adventuros Bohemicæ Ecclesiæ ministros, cum quibus his de rebus agi posset. Dilata deinde res in alias Nundinas. An. 1561. d. 5. Jan. missus ex Polonia Joannes Laurentius, ad cognoscendum Ecclesiarum Bohemicarum per Prusiam statum, Thorunium venit. Interrogatus à Morgensternio quamobrem Fratres, qui doctrinam augustanâ Confessione comprehensam probarent, nihilominus suos retraherent, ne in Ecclesia ministerio ejusdem Professionis concionatorum uterentur. Respondit is causam ejus rei præcipuam esse neglectum apud Sectatores Augustanæ Confessionis & quidem tum in illa urbe legitimi Ordinis & disciplinæ Ecclesiasticæ. Deliberaturos tamen super hac re Fratres, quibus eam simul ac domum reverteretur esset relaturus.

Tandem

Tandem Fratres in eam iverunt sententiam, ut Auditores, quos habebant Thorunii operâ Concionatorum loci illius in ministerio Christi uterentur ac ipsorum curâ subiecti essent, ut vel ipse Regensvolscius fatetur. Sed res caruit optato eventu. Auditores enim & Doctores antiquum obtinebant. Nam, ut refert Morgensternius, à conjunctione dictâ Johannes Laurentius magis Auditores suos avocabat, quam ad eam hortabatur. Dixerat enim: *Si qui putant sibi non satis prospectum nostrâ curâ pastorali, aut meliora apud istos inventuros se, nec eadem omnia apud nos habere, & bonâ conscientia apud istos communicare possunt, per nos licebit.* His autem illi non acquiescentes in Schismate suo perseverabant. Deinde An. 1563. die 8. Septembr. habitum est Thorunii Colloquium inter Theologos Augustanæ & Bohemicæ Confessionis, presentibus Joanne de Sluzewo Palatino Brzestensi, Joanne de Krotoschin Palatino Inovladislavienti, Rephaele Leszczynski, Stanislae Ostrorog Castellano Miedzirzecensi, Andrea Kaczkovski, & aliis. In hoc Colloquio victos Fratres Bohemicos cessisse scribit Morgenstern: *Tanta inquit, fuit Fratrum pertinacia ut dimoveri se ab hoc Schismate passi non fuerint, priusquam in publico Colloquio schismatis & multorum errorum convincerentur.* Hæc ille *loc. cit. pag. 95. seq.* Contra Regensvolscius scribit Fratres Bohemicos primùm in Colloquio de injuria sibi à Concionatoribus Thoruniensibus, præsertim Morgensternio, illata conquestos esse, deinde doctrinam suam, quam profitebantur tam claris argumentis defendisse, ut omnium sanæ mentis Auditorum judicio & testimonio puritas doctrinæ atque in omnibus innocentia apparuerit. His tamen transactis, pacis studio Fratres in eo consensu solenniter Auditores suos, quos Thorunii habebant, Pastoribus ejus loci commendasse. Vid. Regensvolsc. *lib. 2. cap. 11. fol. 196.*

XXX. Ad extremum quo modo Bohemici Fratres ex Prussia excesserint audiamus. Regensvolscius *loc. cit. pag. 97* sic eam rem exsequitur. Cum Albertus Dux Prussiæ 20. Martii An. 1568. æt 78. fatis concessisset privati sunt Fratres per novi Ducis Theologos facultate utendi ministris Bohemicis, atque suis ceremoniis & Corpori Doctrinæ subscribere sunt jussi. Quare An. 1574. eorum quidam in Patriam, alii in Poloniam, paucissimis in Prussia (forte Regiam intelligit) relictis, recesserunt. At verò Benedictus Morgenstern in citato libro testatur, Bohemos adhuc Alberti Senioris Prussiæ Ducis tempore de abitu cogitasse. Cum enim adeo severe ad Augustanam Confessionem in De-

cretis supra num. XXVIII. commemoratis essent alligati, jugum hoc diu ferre non potuerunt, sed maxima eorum pars sensim se ex Prussia subduxit: Testatur processus Visitationis Gardeensis An. 1576. habitæ, Bohemos subiisse in oppido domos, suosque clam in angulis docuisse, & sacramenta dispensasse. Hoc quia plenum scandalis fuit in Prutenicis Ecclesiis severissime ab Illustrissimo Principe & Episcopis prohibitum est, sicut totidem ferè verbis tradit Morgenstern. *loc. cit. pag. 170. seq.* In Prussia Regia, cum ultra Thorunium non sint progressi Fratres Bohemici, jam propemodum ex iis, quæ supra dicta sunt, elucet, quomodo nomen Fratrum Bohemicorum sit abolitum. Nimirum ab An. 1563. ministerio Nostratum Presbyterorum in omnibus casibus cœperunt uti, suas tamen opiniones, quas à Doctoribus Bohemicis hauserant, mordicus defendebant. His cum nondum acquiesceret Morgensternius, à Senatu munere, quoungebatur, privatus est. Regensvolsc. *pag. 196.* Non ita multò post, videlicet An. 1570. convenerunt in Polonia Sandomiriæ Doctores Augustanæ, Helveticæ & Bohemicæ Confessionum ex universa Polonia, Lithvania & Russia, ibique certum Consensum in Religione constituerunt. Quoniam autem caput illud fidei Christianæ, de Cœna Domini, maximam dissidii inter dictarum Confessionum Theologos præbere materiam videbatur, satis speciosè totam illam controversiam determinarunt. Sic enim illi: *Deinde verò, quantum ad infelix illud dissidium de cœna Domini attinet convenimus in sententia verborum Domini nostri Jesu Christi, ut illa orthodoxè intellecta sunt à Patribus, ac imprimis Irenæo, qui duabus rebus, scilicet terrenâ & cœlesti, hoc mysterium constare dixit: Neque elementa signa, ve nuda & vacua illa esse asserimus, sed simul re ipsa credentibus exhibere & præstare Fide, quod significant. Denique, ut expressius clariusque loquamur, convenimus, ut credamus & confiteamur substantialem præsentiam Christi non significari duntaxat, sed verè in Cœna eo vestentibus, representari, distribui & exhiberi Corpus & sanguinem Domini, symbolis adjectis ipsi rei minimè nudis, secundum sacramentorum naturam. Ne vero diversitas formularum loquendi contentionem aliquam pariat, placuit præter articulum, qui est insertus nostræ Confessioni tuo consensu adscribere Articulum Confessionis Saxonicarum Ecclesiarum de Cœna Domini ad Tridentinum Concilium Anno Domini MDLI. misse: Quem etiam piæ agnoscimus & recipimus. Cujus Confessionis hæc sunt verba: Et Baptismus & Cœna Domini sunt pignora & testi-*

monia

monia gratiæ, ut antea dictum est, quæ de Promissione & tota redem-
 ptione nos commonefaciunt & ostendunt beneficia Evangelii ad sin-
 gulos pertinere qui his ritibus utuntur. *Item*: Nec admittuntur illi ad
 Communionem, nisi prius à Pastore aut Collegis ejus auditi sint &
 absoluti. In hac exploratione interrogantur & erudiuntur rudiores de
 tota doctrina & deinde absolutio promulgatur. Docentur etiam ho-
 mines, Sacramenta esse actiones divinitus institutas, & extra usum in-
 stitutum, res ipsas non habere rationem Sacramenti: sed in usu institu-
 to in hac communionem verè & substantialiter adesse Christum & verè
 exhiberi sumentibus corpus & sanguinem Christi. Testari Chri-
 stum, quod sit in eis & faciat eos sibi membra & quod abluerit eos san-
 gvine suo &c. *Omnia hujus articuli verba integra.* Hæc Consensus il-
 le, cui præter aliquot Regni Polonici Proceres, Doctoresque Helveticæ
 & Bohemicæ Confessionis subscripsit etiam Nicolaus Glicznerus Ec-
 clesiarum in Majori Polonia Confessionis Augustanæ Superattendens
 suo & aliorum Fratrum nomine. Non substiterunt autem hic Fratres
 illi Polonici. Eodem enim anno 1570. d. 14. Aprilis in Conventu Po-
 snaniensi aliquot capita conscripserunt, quæ partim Confusionem di-
 ctarum trium Confessionum, partim etiam manifestam Calvinismi, ut
 vocant, Professionem introducunt. Nam num. 3. sic loquuntur: *Si in*
loco aliquo fuerint duo utriusque cætus Ministri, vel si casu aliquo alter
alterum convenerit fueritve vocatus, debent absque ulla offensionis suspi-
cione & conciones & sacramenta administrare, eodem & quidem puro
& candido animo gloriam Dei promoventes. Et num. 18. *Ceremonias &*
ritus Papisticos sensim auferendos & omnino rejiciendos esse censemus, ut
Exorcismum, imagines idololatricas, Sanctorum reliquias, usum supersti-
tiosum candelarum, consecrationem herbarum, vexilla, cruces aureas
& argenteas, ac his similia, ne per illa verbum Dei profanetur & ne Anti-
christo patrocinari videamur. Confirmatus hic consensus Sendomi-
 riensis est in Synodo Cracoviensi An. 1573. d. 29. Septembr. Petricovi-
 ensi An. 1578. d. 1. 2. & 3. Junii, Wladislaviensi An. 1583. d. 19. Junii. Tho-
 rumiensi An. 1595. Editæ verò sunt Confessiones dictæ simul omnes, sive
 Consensus hujus Decreta omnia Heidelbergæ An. 1605. Quo circa sen-
 sim in Polonia Reformati, ut appellari volunt, cum essent cæteris po-
 tentiores, cæteras Ecclesias in suas partes traxerunt, sicque sensim no-
 men Fratrum Bohemicorum & Lutheranorum aboleri cœpit. Quo fa-
 ctum est, ut in Polonia plures quam centum Ecclesiæ Augustanæ Con-
 fessionem

fessione addictæ ad Reformatos transferint, id quod non tantum ex articulo ultimo Synodi Gostinensis An. 1565. d. 15. Junii à Doctoribus Augustanæ Confessionis celebratæ, sed etiam ex Epistola Stanislai ab Ostrorog Castellani Miedzirzecensis ad Philippum Melancthonem scriptâ probari potest. Conf. & Benedictus Morgenstern *loc. cit. pag. 87.* Idem sine dubio contigit Fratribus Bohemicis Thorunii degentibus. Illi, cum se dicto modo Bohemicæ & Helvicæ Confessionis Ecclesiæ in Polonia conjunctam, communi nomine Evangelicorum & Reformatorum gaudebant, ita tamen ut à nostratium ministerio non abhorrent. Contigit quoque aliquoties, ut ex Polonia Pastores Polonici huc vocati licet essent Reformatæ, aut Bohemicæ religionis, in vocationibus autem secundum Augustanam Confessionem docere juberentur, Vocationes tamen illas, ut conjunctio Ecclesiarum Polonicarum requirebatur, acceptarent. Quanquam illud ad hoc tantum Seculum sit restringendum. Cum enim An. 1595. mense Augusto Evangelici ex universa Polonia Lithvaniaque & Russia Synodum Generalem Thorunii celebrarent, sacra quidem in æde B. Virginis peragebant, nemo tamen Presbyterorum Thoruniensium Consensui Sandomiriensi vel Actis Synodi Thoruniensis subscripsit, quod certè non intermisissent, si jam tum Reformatæ Religionis addicti in Ministerio Thoruniensi fuissent reperti. Sed nec Benedictus Morgenstern, qui ad exitum vergente Seculo superiore librum suum de Ecclesia conscripsit, Thoruniensibus quidquam tale objicit, aliàs id non omisurus, si tale quidpiam ibidem observasset. Contrarium potius ipse testatur, quando Bohemicos Fratres ab An. 1563. nostratium uti Ministerio, palàm scribit *loco supra citato.*

XXXI. His omnibus ita pertractatis, essent adhuc quædam adjicienda de Reformatorum in Prussia originibus & incrementis, sed hanc materiam aliis tractandam relinquimus. Quæ fuerint ipsorum incrementa Thorunii, jam ex dictis quodammodo colligi potest. De Reformatis Gedanensibus multis agit Auctor libelli Germanici *von Veränderung der Religion in Danzig.* De incrementis eorundem in Prussia Ducali, habet quædam D. Coelestinus Mislenta in Prolegomenis ad Corp. Doctrinæ Prutenicæ. Reperiuntur etiam de re eadem multa in Privilegiis Prusiæ Ducalis aliisque Actis Publicis. Nos hic subsistimus, ad alia progressuri.